

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА
СУВ ХЎЖАЛИК ВАЗИРЛИГИ

АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ

ИҚТИСОДИЁТ ВА БОШҚАРУВ ФАКУЛЬТЕТИ

ИҚТИСОДИЁТ ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ

Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти ва бошқарув кафедраси

« Т А С Д И Қ Л А Й М А Н »
факультет декани _____
и.ф.н., доц. Х.Х.КОМОЛОВ
« ____ » _____ 2015 йил

«Химояга рухсат этаман»
кафедра мудири _____
доцент О.ШЕРМАТОВ
« ____ » _____ 2015 йил

Иқтисодиёт таълим йўналишининг битирувчиси

НАЗАРОВ ЭЛЁРБЕКНИНГ

БИТИРУВ -
МАЛАКАВИЙ ИШИ

Мавзу: Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигида махсулот ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари.

БМИ раҳбарлари: _____ и.ф.н., М.Хожибоев

асс.М.Қобулова

Бажарувчи: _____ Элёрбек Назаров

ЎЗБЕКИСТОН ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ
АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ИНСТИТУТИ
ИҚТИСОДИЁТ ВА БОШҚАРУВ ФАКУЛЬТЕТИ
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИҚТИСОДИЁТИ ВА БОШҚАРУВ
КАФЕДРАСИ

“Т А С Д И Қ Л А Й М А Н”
Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти ва
бошқарув кафедрасининг мудири
Шерматов О. _____
« _____ » _____ 2014 й.

**Иқтисодиёт таълим йўналишининг битирувчиси Назаров Элёрбекка
битирув малакавий ишини бажариш учун**

ТОПШИРИҚ

- 1. Битирув малакавий ишининг мавзуси** институт ректорининг 2014 йил 10 сентябрдаги № 275-Ст буйруғи билан тасдиқланган.
- 2. БМИнинг мавзуси:** *Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигида махсулот ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари.*
- 3. Битирув малакавий ишни тугатиш вақти** 30 м а й 2014 йил.
- 4. Битирув малакавий ишнинг асосий бўлимлари.** *БМИ кириш, асосий қисм, хулоса ва таклифлар ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.*
- 5. Битирув малакавий ишни бажариш учун керакли маълумотлар.** *Ўзбекистон Республикасининг қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохатларни ўтказишга оид бўлган қонунлари, Президент фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, И.А.Каримов асарлари, мавзуга оид махсус адабиётлар, ҳамда Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигининг 2012-2014 йиллар учун бизнес режалари, йиллик хисоботлари ва мавзуга оид бўлган бошқа маълумотлари.*
- 6. Битирув малакавий ишда фойдаланиладиган жадваллар.** *Битирув малакавий ишида мавзунинг моҳиятини ёритишга ёрдам берадиган 8-10 та жадвалларни тузилиши кўзда тутилган бўлиб, улардан 3 таси бевосита ҳимоя жараёнида фойдаланилади.*

Битирув малакавий ишнинг асосий саволлари	БМИни Рахбари	Бажарилиш муддати	Имзо
<i>Кириш</i>	<i>асс. М.Ё.Қобулова</i>	<i>21.12.2014</i>	
1-боб. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг зарурлиги ва назарий асослари.			
<i>1.1.Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг рентабеллиги ва уни оширишнинг зарурлиги.</i>	<i>асс. М.Ё.Қобулова</i>	<i>30.01.2015</i>	
<i>1.2. Фермер хўжалигида ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг назарий асослари.</i>	<i>асс. М.Ё.Қобулова</i>	<i>05.03.2015</i>	
2-боб. Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигининг табиий-иқтисодий шароитлари ва рентабеллигини мавжуд ҳолатини тахлили.			
<i>2.1. Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигининг табиий-иқтисодий шароитлари.</i>	<i>асс. М.Ё.Қобулова</i>	<i>20.03.2015</i>	
<i>2.2. Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги ва рентабеллигини мавжуд ҳолатини тахлили.</i>	<i>асс. М.Ё.Қобулова</i>	<i>30.03.2015</i>	
3-боб. Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигида ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари ва омиллари.			
<i>3.1.Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг рентабеллигини ошириш омиллари.</i>	<i>асс. М.Ё.Қобулова</i>	<i>05.04.2015</i>	
<i>3.2.Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигида ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари.</i>	<i>асс. М.Ё.Қобулова</i>	<i>10.04.2015</i>	
<i>Хулоса ва таклифлар.</i>	<i>асс. М.Ё.Қобулова</i>	<i>18.04.2015</i>	
<i>Фойдаланилган адабиётлар.</i>	<i>асс. М.Ё.Қобулова</i>	<i>20.04.2015</i>	

Топширик берилган вақти:

БМИ рахбарлари:

Битирувчи:

10 сентябрь 2014 йил
и.ф.н. М.Хожибоев
асс.М.Қобулова
Элёрбек Назаров

М у н д а р и ж а

<i>Мазмуни</i>	<i>Бетлар</i>
Кириш	4-9
<i>1-боб. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг зарурлиги ва назарий асослари.</i>	
<i>1.1.Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг рентабеллиги ва уни оширишнинг зарурлиги.</i>	10-22
<i>1.2. Фермер хўжалигида ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг назарий асослари.</i>	23-25
<i>2-боб. Кўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигининг табиий-иқтисодий шароитлари ва рентабеллигини мавжуд ҳолатини тахлили.</i>	
<i>2.1. Кўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигининг табиий-иқтисодий шароитлари.</i>	26-36
<i>2.2. Кўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги ва рентабеллигини мавжуд ҳолатини тахлили.</i>	37-52
<i>3-боб. Кўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигида ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари ва омиллари.</i>	
<i>3.1.Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг рентабеллигини ошириш омиллари.</i>	53-56
<i>3.2.Кўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигида ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари.</i>	57-62
Хулоса ва таклифлар	63-66
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	67-70

Кириш.

Мавзунинг долзарблиги. Мамлакатимиз иқтисодининг барча соҳаларидаги каби қишлоқ хўжалиги тармоқларида ҳам 2014 йил улкан ютуқларга бой бўлди. Соҳадаги юксалишларни Президентимиз Ислон Каримов Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган мажлисидаги маърузасида алоҳида тўхталиб ўтди.

Жумладан, мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти 8,1 фоизга ўсиб, саноат ишлаб чиқариш ҳажми 8,3 фоизга, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши 6,9 фоиз, капитал қурилиш 10,9 фоиз, чакана савдо айланмаси ҳажми 14,3 фоизга ошди. Ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг қарийб 70 фоизини юқори қўшимча қийматга эга бўлган тайёр товарлар ташкил этди. Сўнгги 3 йилда мамлакатимизда маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажми қарийб икки баробар ошди. Фақат ўтган йилнинг ўзида 455 та корхонада маҳаллийлаштириш дастури асосида 1 минг 140 та лойиҳа амалга оширилди.¹

Бунинг натижасида ишлаб чиқариш ҳажми 1,2 баробар кўпайди ва импорт ўрнини босиш бўйича якуний самара 5 миллиард 300 миллион АҚШ долларини ташкил этди. Жумладан, қишлоқ хўжалиги корхоналари томонидан 9 та лойиҳа бўйича 5334,6 млн сўмлик ёки 143,6 фоиз маҳсулот ишлаб чиқарилди. Изчил юқори ўсиш суръатлари билан бирга, ялпи ички маҳсулотнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари улушининг камайиш тенденцияси кузатилмоқда.

Хозирги даврда фермер хўжалиги қишлоқ хўжалигида хўжалик юритувчи субъект сифатида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик вакили ҳисобланади. Фермер хўжалиги зиммасига қуйидаги вазифа қўйилган. Яъни узоқ муддатга ижара ерлардан, мавжуд бўлган барча ресурслардан йил давомида оқилона, тўлик ва самарали фойдаланиш натижасида ички ва

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 16 январ мажлисидаги маърузасидан.

ташқи бозор талабларини қондирадиган миқдорда, сифатли қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, истеъмолчиларга холда етказиш ҳамда турли хилдаги хизматлар кўрсатиш оқибатида кўпроқ фойда олиш. Бу фермер хўжалигининг сиёсий ва иқтисодий аҳамиятга эга бўлган асосий мақсадидир. Уни тўлиқ хал этиш учун фермер хўжалиги бир канча муҳим вазифаларни амалга оширишни белгилаб олади:

- тузилган контрактация шартномаларига мувофиқ давлат эҳтиёжлари , (пахта, дон) учун қишлоқ хўжалиги маҳсулоти назарда тутилган миқдорда, сифатда етказиб берилишини таъминлаш;
- экологик талабларга ва атроф муҳитни муҳофаза қилишнинг барча қоидаларига риоя этишга эришиш;
- ижарага олинган ер участкаларини йил давомида оқилона, тўлиқ, самарали фойдаланиш мақсадида унинг унумдорлигини оширилишини таъминлайдиган ирригация-мелиорация тадбирларини илмий асосланган ҳолда ишлаб чиқиш ҳамда уларни вақтида, сифатли амалга оширилишини таъминлаш;
- хўжалик фаолиятини самарали юритиш учун талаб этилган маблағларнинг миқдорини белгилаш ва уларнинг манбаларини оқилона аниқлаш, хўжаликда мавжуд бўлган барча ресурслардан самарали фойдаланишини таъминлайдиган тадбирларни аниқ ишлаб чиқиш ва уларни ҳаётга тадбиқ этилишига эришиш;
- хўжалик уставида кўзда тутилган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришга қаратилган тадбиркорликни қўллаб, уларга камроқ меҳнат, маблағ сарфлаш эвазига ишлаб чиқариш, уларни истеъмолчиларга сифатли холда етказиб бериш хизматларни кўрсатиш, мулкни мустақил, ўз хохишига кўра тасарруф этиш;
- маркетинг ишларини амалга ошириб, сотадиган барча турдаги давлат буюртмасидан ташқари бажараётган ишлари ва кўрсатаётган хизматларига эркин нарх белгилаш;

- ўз фаолиятининг барча сохаларида фан ютуқларини, янги техника ҳамда самарали технологияларни изчиллик билан ҳаётга тадбиқ этиш;
- барча ходимларининг билим ва малакасини давр талабини эътиборга олган ҳолда ошириш, уларни маънавиятли, маърифатли, ҳалол, пок, муомалали яхши инсонлар бўлишини таъминлаши, улар меҳнатининг натижасига қараб моддий ва маънавий рағбатлантириш;
- тадбиркорлик фаолиятини ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар асосида юритиш, кўпроқ пул даромадларни олиш, уларни мустақил тасарруф этиш, ҳажми чекланмаган миқдорда соф фойда олиш, унга эркин эғалик қилиш ва самарали фойдаланиш;
- ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя этиш учун судга мурожаат этиш, зарур бўлган ҳолларда фермер хўжалигини давлат бош ислохотчи, қонун устиворлиги, эркинлик ҳамда мустақиллик ва бошқа томонлари асосида амалга оширса, самарали бўлади.

Республика қишлоқ хўжалигида давлат раҳбарлигида, босқичма-босқич амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар натижасида мулкнинг хилма-хил турлари ва уларга асосланган корхона турлари шаклланган. Жумладан, хусусий мулкга асосланган фермер хўжаликлари ташкил этилмоқда. 2004 йил 26 августда қабул қилинган янги таҳрирдаги "Фермер хўжаликлари тўғрисида"ги қонуннинг 3-моддасида: "Фермер" хўжалиги ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи, мустақил хўжалик юритувчи субъектдир", деб тушунча берилган.

Юртбошимизнинг фермер хўжаликлари қишлоқларимизнинг таянч устунидир, дея таърифлагани бежиз эмас. Бу борада кўп тармоқли фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш билан бирга, уларни чуқур қайта ишлаш, қурилиш ишларини амалга ошириш ва қишлоқ аҳолисига хизмат кўрсатиш каби йўналишларда самарали фаолият кўрсатмоқда ва ўз истиқболини топмоқда.

Қишлоқ хўжалигининг ўзида кенг кўламли ўзгаришлар ва сифат жиҳатдан янгиланишлар юз бермоқда.

Юқоридаги муаммоларни хал этиш бўйича илмий жихатдан асосланган ва амалий аҳамиятга молик бўлган фикр мулоҳазалар, таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан бўлиб ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг мақсади ва вазифалари. Асосий қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштирувчи фермер хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари бўйича илмий асосланган хулосалар ва таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Хозирги кунда қишлоқ хўжалигини мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотига улуши 16,9 фоизни ташкил этади, уни хиссасига аҳоли учун зарур бўлган озиқ-овқат маҳсулотларининг 85 фоизидан кўпроғи тўғри келади.

Ўтган йили миришкор деҳқон ва фермерларимизнинг фидокорона меҳнати билан мисли кўрилмаган натижаларга эришилди – 7 миллион 800 минг тонна ғалла, 8 миллион 400 минг тонна сабзавот етиштирилди. Улкан хирмонга 3 миллион 360 минг тоннадан ортиқ пахта хомашёси етказиб берилди. Бугунги фермер хўжаликлари самарали фаолият юритиш учун ўз ихтиёрида ижара асосидаги етарлича экин майдонларига эга бўлган, юксак самарали замонавий техника билан таъминланган, илғор технологияларни пухта эгаллаган йирик хўжаликлардир.

Фермер хўжаликларида етиштирилаётган маҳсулотларнинг миқдорини кескин оширмасдан, сифатини яхшиламасдан туриб ушбу хўжаликларни барқарор ривожланишини таъминлаш ва иқтисодий самарадорлигини, жумладан, рентабеллик даражасини оптимал даражага кўтариш масалаларини ижобий хал этиш мумкин эмас. Президентимиз ушбу масалага тўхталиб қуйидагиларни таъкидлайди «...ўтган давр мобайнида ортирган тажрибамиз фермерликни янада ривожлантириш учун бир қатор жуда муҳим муаммоларни, хусусан, фермер хўжаликларининг барқарорлиги, энг муҳими, уларнинг самарадорлигини ошириш билан боғлиқ масалаларни хал қилишни қабъий талаб этмоқда.»

Фермер хўжалиги самарадорлигини аниқлашда қўлланиладиган энг асосий иқтисодий категориялардан бири махсулот таннархи бўлиб, у ўзида фермер хўжалигида ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш даражасини акс эттиради. Махсулот миқдорини кўпайтириш ва унинг сифатини яхшиланиши фермер хўжалигида фойдани кўпайтириш, кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни молиявий жихатдан таъминлаш, моддий манфаатдорликни ошириш асосида иқтисодий самарадорликни кескин кўтариш имкониятини беради.

Президентимиз И.А.Каримов фермер хўжаликларини барқарор ривожлантиришга алоҳида аҳамият бериб таъкидлайди: «Модомики, фермерлик қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг самарали усули экан, бу ҳаракатга кенг йул очиб бериш, фермерларни мулк эгасига айлантириш, маъсулиятини ошириш, ерни уларга 50-100 йиллик муддатга ижарага бериш, ҳисоб-китоб ишларини тугри йулга куйиш орқали бу мақсадга эришиш мумкин. Шуларнинг ҳаммасини инобатга оладиган бўлсак, биз фермер хўжаликларини, таъбир жоиз бўлса, бамисоли ёш боладек асраб-авайлаб тарбиялашимиз лозим»

Президентимиз И.А.Каримов фермерлик ҳаракатини ривожлантириш зарурлигини куйидагича асослайди «... қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг аҳамияти нечоғли ката эканини яна бир бор таъкидлаш жоиз, деб биламан. Кейинги йиллар тажрибаси фермер хўжаликларининг ширкатларга нисбатан анча юкори рентабелли бўлиши ва зарар кўрмай фаолият юритишини яккол тасдиқлайди»

Битирув малакавий ишининг амалий аҳамияти. Битирув малакавий ишда келтирилган фикр мулоҳазалардан, қилинган хулосалар ва таклифлардан фермер хўжалигида махсулот ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари юзасидан чора тадбирлар дастурини ишлаб чиқишда кенг фойдаланиш мумкин.

Битирув малакавий ишининг таркиби. Битирув малакавий иши кириш, асосий қисм 3 боб, 6 та параграфдан, хулоса ва таклифлар ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

Битирув малакавий иши бетни ташкил этади. Битирув малакавий ишини ёритишда 10 та жадваллардан фойдаланилди.

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги асосланиб, битирув малакавий ишини мақсади, вазифалари ва унинг таркиби ақс этирилган.

I бобда фермер хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг ўзига хос хусусиятларининг назарий асослари, иқтисодчи олимларнинг ушбу йўналишдаги фикр мулоҳазалари ҳамда уни ҳисоблаш кўрсаткичлари келтирилган. II бобда эса Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалиги табиий иқтисодий шароитларини ўрганиш, иқтисодий самарадорлиги ва рентабеллигининг мавжуд ҳолати таҳлил этилган. III бобда фермер хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари ва омиллари кўриб чиқилди.

Битирув малакавий ишининг хулоса ва таклифлар қисмида Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари бўйича бир қатор фикр ва мулоҳазалар ҳамда таклифлар ишлаб чиқилган. Фойдаланилган адабиётлар рўйхатида битирув малакавий ишини бажариш давомида фойдаланилган адабиётлар рўйхати ўрин олган.

1-боб. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг зарурлиги ва назарий асослари.

1.1. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг рентабеллиги ва уни оширишнинг зарурлиги.

Юртбошимизнинг фермер хўжаликлари қишлоқларимизнинг таянч устунидир, дея таърифлагани бежиз эмас. Бу борада кўп тармоқли фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш билан бирга, уларни чуқур қайта ишлаш, қурилиш ишларини амалга ошириш ва қишлоқ аҳолисига хизмат кўрсатиш каби йўналишларда самарали фаолият кўрсатмоқда ва ўз истиқболини топмоқда.

Хозирги кунда қишлоқ хўжалигини мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотидаги улуши 16,9 фоизни ташкил этади, уни хиссасига аҳоли учун зарур булган озик-овқат маҳсулотларининг 85 фоизидан кўпроги тугри келади.

Қишлоқ хўжалигининг ўзида кенг кўламли ўзгаришлар ва сифат жиҳатдан янгиланишлар юз бермоқда.

2008 йилдан бошлаб мамлакатимизда қарийб 1 миллион 500 минг гектар суғориладиган ернинг мелиоратив ҳолати яхшиланди, ер ости сувлари юқори бўлган майдонлар 415 минг гектарга ёки салкам 10 фоизга қисқарди, кучли ва ўртача шўрланган майдонлар 113 минг гектарга камайди.

Республикада фермер хўжаликлари уюшмаси тизими тугатилиб уни ўрнида фермер хўжаликлари кенгашини таркиб топиши аграр ислохатларни чуқурлашуви асосида эришилган инқилобий характердаги муҳим социал-иқтисодий воқеадир. Республика фермер хўжаликлари кенгаши ва уни жойлардаги бўлимлари давлат ҳамда хўжалик бошқаруви органлари, тайёрлов, таъминот ва хизмат кўрсатиш ташкилотлари билан доимий муносабатда бўлиб барча соҳаларда фермерларнинг манфаатларини химоя қилади.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги умумий кўринишда ишлаб чиқаришнинг натижаси, жонли ва буюмлашган

меҳнат харажатлари ўртасидаги нисбат билан ифодаланади. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш иқтисодий самарадорлигини оширишнинг объектив зарурлиги мамлакат иқтисодий ривожланишининг ҳозирги этапдаги бир қатор хусусиятлари ва доимий ҳаракатдаги омилларнинг йиғиндисига боғлиқ. Бир томондан, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш озиқ-овқат ва хом ашёга бўлган талабнинг ўсиб бориши ва қийинлашиши, маҳсулот сифатига бўлган талабнинг кучайиши, баъзи ишлаб чиқариш ресурсларининг чегараланганлиги, ишлаб чиқариш воситалари қийматининг ўзгариши ва бошқаларни кўрсатиб туради.

Бошқа томондан, ҳозирги босқичдаги жамиятнинг ривожланиши қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш иқтисодий самарадорлигини ошириш имкониятини кенгайтиради. Мамлакатда тўпланган иқтисодий потенциал, фан ва техниканинг ривожланиши, малакали кадрлар, омманинг активлиги, уларнинг тажрибаси, шунингдек юқори пировард натижаларга омманинг моддий қизиқишининг ўсиши ўсимчилик ва чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтиришга шароит яратади, таннархни пасайтиради ва рентабелликни ошириш имкониятларидан оқилона фойдаланишга имкон беради.

Қишлоқ хўжалигида самара ва ресурсларнинг босқич даражасига қараб, ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги куйидаги турларга бўлинади: халқ хўжалиги, тармоқ, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш самарадорлиги, давлат, кооператив корхоналар, ижара коллективлари, деҳқон хўжаликлари самарадорлиги, айрим қишлоқ хўжалик тармоқлари ва маҳсулотлари самарадорлиги, алоҳида ишлаб чиқариш ресурслари, шунингдек алоҳида хўжалик тадбирлари агротехник, зоотехник, ветеринария, техника, иқтисодий ташкилий муносабатлар ва бошқаларнинг самарадорлиги аниқланади.

Миллий иқтисодиёт самарадорлиги озиқ-овқатга бўлган истеъмолини қондириш, саноатнинг хом ашёга бўлган эҳтиёжини қондириш, шунингдек, тармоқни умумдавлат, халқ хўжалик топшириқлари ва

муаммоларини ҳал қилишда молиявий ҳиссаси нуқтаи назаридан баҳоланади. Тармоқ самарадорлиги ресурслар потенциалидан фойдаланишда, халқ хўжалигининг шу тармоғида самара (натижа) ва ресурс (харажат) ўртасидаги эришилган нисбатнинг натижасини акс эттиради.

Қишлоқ хўжалиги тармоқлари ва алоҳида маҳсулот турларини ишлаб чиқариш самардорлиги деҳқончилик, чорвачилик ва шу тармоқлар маҳсулотлари – ғалла, пахта, картошка, сабзавот, гўшт, сут, тухум ва бошқаларнинг пировард иқтисодий натижаларини характерлайди.

Ишлаб чиқаришни жадаллаштириш жараёнида амалга ошириладиган турли хўжалик тадбирларининг иқтисодий самардорлигини аниқлаш анча муҳим ҳисобланади. Бундай тадбирлар жумласига экин майдонларининг турли таркиби, қишлоқ хўжалигининг янги навлари, илғор технология ва алоҳида агротехник тадбирлар (тупроқни ишлаш, экиш, ҳосилни йиғиш ва бошқа усуллар), ҳайвонларнинг янги зоти, пода структураси, озиклантириш рациона ва бошқаларнинг самардорлиги киради.

Корхоналарнинг фойдалилик ёки зарарлилик даражасини белгилаш учун рентабеллик кўрсаткичидан фойдаланилади. Рентабеллик қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самардорлигини ўзида акс эттирувчи умумлашган кўрсаткич ҳисобланади. У фойдаланилган ва истеъмол қилинган ишлаб чиқариш ресурслари - меҳнат, ер-сув, моддий ҳамда ишлаб чиқаришни ташкил этиш, бошқариш харажатлари орқали етиштирилган маҳсулотдан олинган самаранинг миқдор ва сифатини, ишлаб чиқаришни кенгайтирилган тарзда ривожлантириш имкониятини, ходимларнинг ўз меҳнатлари натижасидан моддий манфаатдорлигини акс эттиради.

Рентабелликда мутлоқ кўрсаткич - бу фойдадир. Фойда - бу реализация қилиш натижасида олинган соф даромаднинг қисми бўлиб, у маҳсулот сотишдан келадиган маблағдан - сотилган маҳсулотни ишлаб

чиқариш учун сарфланган харажатларни ёки тўла таннарх қийматини чиқариб ташланган қисмига тенг бўлади:

$$\Phi = \text{ПТ} - \text{ТТ}$$

Фойда – бу фақат ишлаб чиқариш жараёнида ташкил топган натижа ҳисобланиб қолмасдан, балки маҳсулотларни сотиш жараёнида эришилган охириги иқтисодий кўрсаткичдир. Энг аввало унда жонли меҳнат харажатлари ифодаланади, чунки унинг асосида ялпи даромад ётади, ходимларнинг жонли меҳнати билан янги маҳсулот яратилади. Меҳнат унумдорлиги қанча юқори бўлса, янгидан яратилган қийматдаги иш ҳақи салмоғи шунча оз бўлади, унинг бир қисми фойдани ташкил қилишга кетади. Фойдада, шунингдек буюмлашган меҳнат харажатларининг самарадорлиги акс этади. Маҳсулот бирлиги ҳисобига тўғри келган моддий харажатлар ва иш ҳақи харажатларининг камайиши, баҳо ўзгармаганда фойдани кўпайтиради ва ниҳоят бу кўрсаткичда маҳсулот сифати намоён бўлади. Фойда бир қатор муҳим иқтисодий вазифаларни бажаради:

1.Ўлчаш вазифаси - фойдадан ишлаб чиқариш иқтисодий самарадорлигини умумлаштирувчи кўрсаткичи сифатида фойдаланилади.

2.Тақсимлаш вазифаси - кўшимча маҳсулотни тақсимлаш воситаси сифатида.

3.Рағбатлантириш вазифаси - иқтисодий рағбатлантириш фондини шакллантириш манбаи сифатида.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш рентабеллиги сотилган маҳсулот бўйича ҳисобланади ва ифодалаш шаклига боғлиқ ҳолда абсалют ва нисбий кўрсаткичларда характерланади. Фойдани аниқлаш услуги Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги томонидан 1995 йил 27 январь 9-сонли буйруғига асосан тасдиқланган «Фойдани ҳисоблаш низоми» бўйича, кейинчалик, яъни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5-февралдаги 54-сон қарорига асосан олиб

борилади ёки «Молиявий натижаларни шакллантириш» бўлимидаги маълумотлар асосида ҳисобланади.

1. Ялпи фойда (зарар) (ЯФ) - қишлоқ хўжалик корхонасида товар маҳсулотини сотишдан тушган тушум, яъни соф пул тушумидан (ССТ) сотилган маҳсулот, товар, иш ва хизмат-ларни ишлаб чиқариш таннархи (ИТ) олиб ташланади. Бунда соф пул тушуми жами пул тушумидан қўшимча қиймат солиғи, акциз солиғи, ташқарига чиқарилган товар солиғи, товар сотиб олувчи товарни қайтариб бериш мумкин бўлган скидкаларни (табиий камайиш) чиқариш йўли билан аниқланади:

$$\text{ЯФ} = \text{ССТ} - \text{ИТ}$$

2. Корхона асосий фаолиятдан олинган фойда (зарар) (АФФ). Буни аниқлаш учун ялпи фойда (зарар) дан сотиш ва маъмурий харажатлар (даврий харажатлар) (ДХ) айрилиб, асосий фаолиятнинг бошқа жараёнларидан даромадлари (БД) ва харажатлари (БЗ) ҳам мос равишда қўшилиб ва чиқариб ташланади:

$$\text{АФФ} = \text{ЯФ} - \text{ДХ} + \text{БД} - \text{БЗ}$$

3. Корхонанинг умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда (зарар) (УФ). Асосий фаолиятдан олинган фойда (зарар) дан олинган дивидентлар, заёмлар бўйича фоизлар, валютанинг курс фарқи, бошқа молиявий фаолият бўйича даромадлар (МД) қўшилиб, харажатлар ва банк процентлари (БХ) айрилади.

$$\text{УФ} = \text{АФФ} + \text{МД} - \text{МХ}$$

4. Солиқ тўлагунча фойда (зарар) (СТФ) умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда плюс фавкулотда (кўзда тутилмаган) вазиятлардан қурилган фойда (ФФ) ва минус зарар (ФЗ) сифатида аниқланади:

$$\text{СТФ} = \text{УФ} + \text{ФФ} - \text{ФЗ}$$

5. Соф фойда (зарар) (СФ). У солиқ тўлангандан кейин хўжалик субъект ихтиёрида қолади, ўзида даромад (фойда) дан тўланадиган солиқни (ДС) ва минус қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа

солиқлар ва тўловларни (БС) чиқариб ташланган ҳолда солиқлар тўлангунга қадар олинган фойдани ифодалайди:

$$CF = STF - DC - BC$$

Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш рентабеллигининг мутлоқ кўрсаткичи билан бир қаторда унинг нисбий кўрсаткичидан ҳам фойдаланилади. Бу кўрсаткич ўзида рентабеллик нормаси ва фойда нормасини ифода этади.

Қишлоқ хўжалик корхоналари маҳсулотлари ўсимликчилик ва чорвачилик тармоқлари доирасида айрим экинлар ва чорва хайвон турлари доирасида, айрим маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари рентабеллиги аниқладанади. Бу кўрсаткични ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш жараёнларида қилинган харажатларнинг қоплаш муддатларини аниқлашда универсал деб ҳисобланади. Шу билан бирга фойда самарадорликни ягона ва бутун қамраб олувчи кўрсаткич ҳисобланмайди. Янгидан яратилган қийматнинг бир қисми сифатида, у моддий ишлаб чиқариш соҳасидаги ходимлар қўшимча меҳнати билан яратилган қўшимча маҳсулотни пулда ифодаланган қисмини ифодалайди. Унинг миқдори маълум даражада маҳсулот баҳоси даражасининг асосланганлигига боғлиқ. Бундан ташқари, фойда структуравий ўзгаришларга, юқори рентабелли маҳсулот турларини ишлаб чиқаришни кўпайтириш йўли билан ва паст рентабелли маҳсулот ишлаб чиқаришни қисқартириш йўли билан ҳам ошиши мумкин. Рентабелликнинг абсолют кўрсаткичи фойданинг мутлоқ миқдорида ифодаланади.

$$D = PT - MX$$

Фойданинг мутлоқ миқдори муҳим аҳамиятга эга, у иқтисодий рағбатлантириш фондини вужудга келтиришни миқдorigа боғлиқ. Шу билан бирга фойданинг абсолют миқдори ишлаб чиқариш фаолиятининг иқтисодий натижаларини тўла баҳолашга имкон бермайди. Амалиётда ишлаб чиқаришда ҳар турдаги маҳсулот фойданинг мутлоқ миқдори кўп ёки оз олинishi мумкин. Икки ҳолатда ҳам маҳсулот ишлаб чиқариш

рентабелли бўлади, лекин унинг даражаси турлича бўлиши мумкин, чунки бу таннархга боғлиқ. Шунинг учун классик иқтисодчилар шундай деб ёзадилар: «Бойлик даражаси - маҳсулотнинг абсалют миқдори билан эмас, кўшимча маҳсулотни нисбий миқдори билан ўлчанади». Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш рентабеллигини тўла характерлаш учун нисбий кўрсаткичлардан ҳам фойдаланилади: рентабеллик даражаси ва фойда нормаси.

Бундан ташқари, қайси соҳада нима таҳлил қилинишига қараб рентабеллик кўрсаткичларининг бошқа турларини ҳам аниқлаш мумкин бўлади. Барча кўрсаткичлар рентабеллигини кетма-кет тарзда аниқлаш усули қуйидагича бўлади. Фермер хўжалигида ишлаб чиқариш фаолияти рентабеллигини (Рич) ифодаловчи кўрсаткичларни аниқлаш учун соф фойдани (Сф) маҳсулотнинг (иш, хизматнинг) таннархига (Тн) бўлиш лозим:

$$Рич = \frac{Сф}{Тн} \times 100$$

Ушбу кўрсаткич корхонанинг 100 сўм ишлаб чиқариш харажатиغا қанча фойда тўғри келишини кўрсатади. Бу қилинган харажатнинг қандай самарадорликка эга бўлганлигини ифодалайди. Ушбу кўрсаткич эркин иқтисодиёт шароитида корхонанинг эгаси, раҳбари, жамоаси ва инвесторлари учун ўта муҳим кўрсаткичдир.

Ялпи маҳсулотни асословчи бу икки кўрсаткични ҳар хил нисбатда бўлиши иқтисодий самарадорликка ўзини турлича таъсирини ўтказди. Иқтисодий самарадорликни баҳолашда ялпи маҳсулотнинг ўзига ҳос бўлган камчиликлари билан бир қаторда ижобий жиҳатлари ҳам мавжудлигини таъкидлаб ўтиш керак. Жумладан, ялпи маҳсулотнинг экин майдонларига бўлган нисбатидан ҳамда унинг натурал кўрсаткичидан ўсимликчилик хўжаликларида ердан фойдаланиш даражасини аниқлашда ҳамда уларни ўзаро таққослашда кенг фойдаланилади. Ялпи маҳсулотнинг натурал ва қиймат кўрсаткичларидаги миқдори экин майдони,

ҳосилдорлик ва маҳсулот сифатига бевосита боғлиқдир. Ўсимликчиликдаги эришилган ялпи даромад ҳам ялпи маҳсулот миқдорига мос ҳолда шаклланади. Ялпи даромад (ЯД) ялпи маҳсулот (ЯМ) нинг пул материал ҳаражатлари (ПМХ) дан холи қисми

$$ЯД = ЯМҚ - ПМХ$$

ҳисобланиб, унинг экин майдонларига бўлган нисбати тармоқда иқтисодий самардорликни тўлароқ акс эттириш имкониятини беради. Ялпи даромад ва рентабеллик кўрсаткичлари ўзаро узвий боғлиқ бўлиб рентабеллик (Р) фойда (Ф)ни ишлаб чиқариш ҳаражатлари (ИХ)га нисбати билан ҳисобланиши

$$P = \Phi / ИХ * 100$$

билан ялпи даромад таркибидаги фойда нисбати рентабеллик даражасига бевосита таъсир кўрсатишини асослайди.

Қишлоқ хўжалик корхоналарининг пул ва ялпи даромадлари, ялпи ҳамда соф фойда сўммаларини, ишлаб чиқариш фаолиятининг рентабеллигини аниқлаш алоҳида аҳамият касб этади. Чунки шу кўрсаткичлар ёрдамида корхоналар фаолияти молиявий таҳлил қилинади. Улар билан мамлакат ҳамда корхона иқтисоди бевосита боғлиқ. Уларни аниқлашда бир қанча маълумотлардан фойдаланилади. Корхонанинг маълум бир даврдаги пул даромади (тушумлари) жами сотилган маҳсулотлар, хизматлар миқдорини уларнинг ҳақиқий баҳоларига кўпайтириш натижасида аниқланади. Унда ушбу формуладан фойдаланиш мумкин:

$$Пд = См \times Мб$$

Бунда: Пд – пул даромади (сўмда);

См – сотилган маҳсулотлар, хизматлар миқдори (тонна, цент.);

Мб – сотилган маҳсулотларнинг, қилинган хизматларнинг баҳолари, тарифлари.

Корхонанинг ялпи даромади ёки янгитдан яратилган қиймат сўммасини ялпи маҳсулот қийматидан ишлатилган асосий воситаларнинг

эскирган қийматини, яъни амортизация сўммасини (С) айириш натижасида аниқлаш мумкин. Унинг формуласи қуйидагича:

$$(C + V + m) - C = V + m$$

Бунда: С – асосий воситаларнинг амортизацияси сўммаси, сўмда;

V – иш ҳақи фонди, сўмда;

m - қўшимча қиймат, сўмда.

Корхонанинг ялпи фойдаси маҳсуот сотиш(хизмат кўрсатиш)дан тушган пул даромадалридан шу маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун сарфланган харажатларни айириш натижасида аниқланади. Уни қуйидаги формула ёрдамида аниқлаш мумкин:

$$Яф = Сд - Ст$$

Бунда: Яф – ялпи фойда, сўмда;

Сд – маҳсулот сотишдан, иш, хизмат кўрсатишдан тушган пул, сўмда;

Ст – сотилган маҳсулот учун сарфланган ишлаб чиқариш харажатлари, сўмда.

Корхонанинг соф фойдаси ялпи фойда сўммасидан давр харажатлари, кўзда тутилмаган харажатлар, молиявий харажатлар сўммасини айириш натижасида аниқланади. Буни ушбу тенглик ёрдамида аниқлаш мумкин:

$$Сф = Яф - (Дх + Мх + Кх)$$

Бунда: Сф – соф фойда сўммаси;

Дх – давр харажатлари, сўмда;

Мх – молиявий харажатлар сўммаси, сўмда;

Кх – кўзда тутилмаган тасодифий харажатлар, сўмда.

Корхона ишлаб чиқариш жараёнининг иқтисодий самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткич рентабеллик ҳисобланади. Унинг даражасини аниқлаш учун соф фойда сўммасини таннарх ёки ишлаб чиқариш

харажатлари сўммасига тақсимлаб, 100% га кўпайтирилади. Унинг тенглиги қуйидагича:

$$P_d = \frac{C_f}{C_m} \times 100\% , \text{ Бунда: } P_d - \text{ рентабеллик даражаси, фоизда.}$$

Бу кўрсаткич ёрдамида корхона, тармоқ миқёсида алоҳида маҳсулотларни етиштириш учун қилинган ишлаб чиқариш харажатларининг иқтисодий самарадорлик даражаси аниқланади. Шу усул ёрдамида 1 сўмлик ишлаб чиқариш харажатлари эвазига олинган соф фойда сўммаси аниқланади. Бунинг учун олинган соф фойда сўммаси ишлаб чиқариш харажатларига тақсимланиши лозим. Бу кўрсаткичлар даражаси қанчалик юқори бўлса, бу иқтисодий самарадорлик даражаси ҳам юқори, яъни яхши эканлигидан далолат беради.

Корхона фаолиятининг рентабеллик меъёри, умумий иқтисодий самарадорлиги ҳам аниқланиши мумкин. Бунда ишлаб чиқаришда қатнашадиган ерларнинг ҳам, асосий воситаларнинг ҳам қийматлари ҳисобга олиниши мақсадга мувофиқдир. Ернинг қиймати эса қишлоқ хўжалик ерлари қийматини аниқлаш бўйича ишлаб чиқилган услубий қўлланма ёрдамида аниқланади. Бунда рентабеллик меъёри ушбу тенглик ёрдамида аниқланиши мумкин:

$$P_n = \frac{C_f}{A_{иф} + (A_{сф} \cdot E_k) + E_k} \times 100\% ,$$

Бунда: P_n – рентабеллик меъёри, фоизда;

$A_{иф}$ – айланма фондларнинг ўртача йиллик қиймати, сўмда;

$A_{сф}$ – асосий фондларнинг ўртача йиллик қиймати, сўмда;

E_k – асосий фондларнинг иқтисодий самарадорлик коэффициенти (0,12);

E_k - ернинг қиймати, сўмда.

Бу кўрсаткич ёрдамида корхона ихтиёридаги барча ишлаб чиқариш ресурсларидан иқтисодий жиҳатдан самарали фойдаланганлик даражаси аниқланади.

Ўзбекистон Республикасининг корхоналар банкротлиги ва санациялари масалалари бўйича ҳукумат комиссияси томонидан (1997 йил 17 апрел 4-сон буйруғи) ҳамда Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги билан (1997 йил 30 май) келишилган ҳолда "Корхонанинг молиявий таҳлилига доир услубий тавсиялар (инструкция)" бўйича олиб борилади. Ушбу йўриқнома бўйича рентабелликнинг қуйидаги кўрсаткичлари ҳисобланади:

1.Маҳсулот сотишнинг рентабеллиги коэффиценти сотилган маҳсулот бирлигига қанча фойда тўғри келишини кўрсатади. Бу коэффицент нарх белгилаш сиёсатидаги ўзгаришларни ва хўжалик юритувчи субъектнинг сотилган маҳсулот таннархини назорат қилиб туриш қобилиятини кўрсатади. Коэффицент динамикаси нархларни қайта кўриб чиқиш ёки моддий заҳиралардан фойдаланиш устида назоратни кучайтириш зарурлигидан далолат беради. Унинг пасайиши турли сабабларга кўра корхона маҳсулотларига талабнинг пасайганлигини кўрсатади. Агар маҳсулот сотиш рентабеллиги коэффиценти ҳисобот даврида 0 дан кам қийматга эга бўлса, унда қишлоқ хўжалик корхонаси бу кўрсаткич бўйича зарар билан ишлайди деб ҳисобланади.

2.Асосий воситалар ва оборотдан ташқари бошқа активларнинг рентабеллигининг коэффиценти асосий воситалар ва оборотдан ташқари бошқа активлардан фойдаланиш самарадорлигини акс эттиради, яъни қишлоқ хўжалик корхонасининг молиявий хўжалик фаолиятида ишлатадиган активлардан фойда ёки зарар кўриш даражасини кўрсатади.

Агар активларнинг рентабеллиги коэффиценти (зарарлилик кўрсаткичи) ҳисобот даврида 0 дан кам қийматга эга бўлса, унда қишлоқ хўжалик корхонаси бу кўрсаткич бўйича зарар билан ишлайди деб ҳисобланади.

3.Хусусий капиталнинг рентабеллиги коэффиценти ўз капиталидан фойдаланиш самарадорлигини кўрсатади. Коэффициент динамикаси корхона акциялари котировка даражасига таъсир қилади. Бу коэффициент даражаси инвестиция қилган капиталдан фойдаланиш самарадорлигини белгилаш ва бу кўрсаткични ушбу маблағларни бошқа қийматли қоғозларга сарфлашдан олиши мумкин бўлган даромад билан пасайиши ҳам маҳсулотларга талабнинг пасайгани ва активларнинг ортиқча тўпланиб қолганидан далолат беради.

Агар хусусий капитал рентабеллиги коэффиценти 0 дан кичик бўлса, унда қишлоқ хўжалик корхонаси ушбу кўрсаткич бўйича зарар билан яқунланган ҳисобланади.

4.Перманент капиталнинг рентабеллиги коэффиценти (24.144-бет)корхона фаолиятига сарфланган капиталдан (ўзининг ва қарзга олинган) фойдаланиш самарадорлигини акс эттиради.

Агар перманент капитал рентабеллиги коэффиценти 0 дан кичик бўлса, корхона ушбу кўрсаткич бўйича иқтисодий ночор ҳисобланади.

5.Капитал умумий айланувчанлигининг рентабеллиги коэффиценти корхона бутун капиталининг айланиш тезлигини акс эттиради. Унинг ўсиши корхона маблағлари оборотининг жадаллашганлигини ёки нархларнинг инфляцияцион ўсишини англатади.

Агар капитал умумий айланувчанлигининг рентабеллиги коэффиценти 0 дан кичик бўлса, корхона ушбу кўрсаткич бўйича иқтисодий ночор ҳисобланади.

Рентабелликнинг кўрсаткичлари ичида сотилган маҳсулотларнинг таннархига киритилган харажатлар рентабеллиги универсал кўрсаткич ҳисобланади. Бу кўрсаткични айрим корхона, тармоқ ва маҳсулотлар бўйича ҳисоблаш мумкин.

Қишлоқ хўжалик корхоналарининг иқтисодий самарадорлик даражасига бир қанча омиллар таъсир этади.

Иқтисодий самарадорликка таъсир этувчи омиллар:

- қишлоқ хўжалиги ерларининг ҳолати, улардан фойдаланиш даражаси;
- хўжаликларнинг ишлаб чиқариш фондлари билан таъминланганлик ва улардан фойдаланиш даражаси;
- меҳнат ресурслари, улардан фойдаланиш ҳамда рағбатлантирилиши;
- ишлаб чиқаришнинг интенсивлашганлик даражаси;
- чорва ҳайвонлари, уларнинг маҳсулдорлиги;
- баҳолар, солиқлар, тўловлар даражаси;
- сув ресурслари, улардан фойдаланиш даражаси;
- давлат, маҳаллий бюджетдан ажратилаётган маблағ ва бошқалар.

Ялпи фойданинг кўпайиши маҳсулотларни сотиш билан боғлиқ бўлган харажатлар камайишини тақозо этади. Шунинг учун маҳсулотларни сотиш билан боғлиқ бўлган бўлимлар, ташкилотлар сонини қисқартириб, бевосита алоқаларга ўтишни таъминлаш лозим. Ҳозирги даврдаги мавжуд бўлган ягона ер солиғини, тўловлар, кредит ставкаларини тартибга солиш натижасида соф фойда сўммаси кўпаяди. Юқорида таъкидланган иқтисодий категорияларнинг кўпайиши, ривожлантирилиши, ўз навбатида, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши иқтисодий самарадорлиги ошишини таъминлайди.

1.2. Фермер хўжалигида ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг назарий асослари.

Фермер хўжаликларига ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги ва рентабеллигини ошириш масалалари бўйича бир қатор хорижий ва республикамиздаги аграр-иқтисодчи олимлар илмий – тадқиқот ишларини олиб боришиб, ўз фикрларини, илмий қарашларини, таклиф ва тавсифларини беришган. Жумладан, Республикамизда қишлоқ хўжалик корхоналари, фермер ва дехқон хўжаликларига иқтисодий самадорлик ва рентабелликни ошириш муаммолари А.Абдуллаев, А.Абдуғаниев, А.Исмоилов., О.Муртазоев, М.Пардаев, Б.Исроилов, О.З.Зокиров, Ў.П.Умрзақов, Қ.А.Чориев, Ч.Муродов ва шу каби олимлар томонидан чуқур ҳамда илмий таҳлил этилган.

«Иқтисодий самарадорлик деганда бир йил давомида (маълум даврда) амалга оширилган тадбирлар тизими билан боғлиқ бўлган харажатлар улар натижасида олинган соф фойда сўммаси билан таққосланади» - деб ёзади А.Абдуғаниев, А.А.Абдуғаниевлар.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши иқтисодий самарадорлиги қатор кўрсаткичлар орқали аниқланиб баҳо берилади. Бу кўрсаткичлар хақида ўзбек олимларидан А.А.Абдуғаниев “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти” дарслигида қуйидагиларни таъкидлаб ўтган: Қишлоқ хўжалик корхоналарининг пул ва ялпи даромадлари, ялпи ҳамда соф фойда сўммаларини, ишлаб чиқариш фаолиятининг рентабеллигини аниқлаш алоҳида аҳамият касб этади. Чунки шу кўрсаткичлар ёрдамида корхоналар фаолияти молиявий таҳлил қилинади. Улар билан мамлакат ҳамда корхона иқтисоди бевосита боғлиқ.

Т,Эргашев, Р.Исмаиловларнинг таъкидлашларича «Фойда ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва ривожлантириш, ишчи ва хизматчиларни моддий рағбатлантиришнинг манбаи ҳисобланади. Бозор иқтисодиёти шароитида фойда ҳар қандай хўжалик юритиш субъектининг, қолаверса, бутун иқтисодиётни ҳаракатга келтирувчи кучдир. Чунки фойда

бермайдиган иш ёки фаолиятга ҳеч қўл урмайди, беҳудага сарф харажат қилмайди» (Иқтисодий саводхонлик асослари. Тошкент. Шарқ. 2001 й. 62 бет).

Шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, бозор муносабатларига ўтиш шароитида қишлоқ хўжалиги иқтисодий самарадорлигига таъсир этувчи омилларни назарий ва амалий жиҳатдан ўзаро узвий боғлиқлигини ҳисобга олиш талаб этилади.

Масалан, деҳқончиликда инсон омилининг таъсири чекланган характердаги табиий-экологик омиллар меъёрида бўлган шароитда агротехнологик, ташкилий-иқтисодий, ижтимоий ёки ҳуқуқий омиллардан қай бирини бузилиши маҳсулот етиштириш самарадорлигини пасайтиради. Шу нуқтаи назардан тармоқ ривожланиши ва иқтисодий самарадорлигини белгиловчи омилларни барчасига бир хил муносабатда бўлиш асосида улардан самарали фойдаланиш деҳқончиликни ривожлантириш ва иқтисодий самарадорлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эгадир.

О.З.Зокиров, А.А.Абдуллаев, Н.С.Махмудовларнинг асослашларича «Фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлигини белгиловчи асосий иқтисодий кўрсаткич сарфланган бир сўмлик ишлаб чиқариш харажатлари эвазига олинган фойда билан аниқланади» (Фермер хўжаликларини ташкил этиш ва уларнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш масалалари. Республика илмий-амалий анжуманининг мақолалар тўплами. АҚХИ. Андижон 2006 й. 327 бет).

А.Исмоилов., О.Муртазоевлар эса, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги умумий кўринишда ишлаб чиқаришнинг натижаси, жонли ва буюмлашган меҳнат харажатлари ўртасидаги нисбатини ифодалашини таъкидлашади.

О.Зокиров ва бошқалар фикрига кўра, иқтисодий самарадорлик сарфланган ҳар бир сўмлик ресурс эвазига қанча самара олинганлигини акс эттиради. Иқтисодий самарадорлик даражаси эса кўрилган самара бирлигига ёки ҳар бир сўм ҳисобига қанча ишлаб-чиқариш ресурслари

сарфланганлигини кўрсатади. Самарадорлик самара берган ресурслар миқдорига нисбатан тезроқ ўсади. Шунинг учун «Самара» ва «Самарадорлик» ўртасида боғланиш бўлиб, бу ишлаб-чиқаришни ривожлантириш ҳолатида намоён бўлади.

А.Абдуллаев, О.Шерматовларнинг кўрсатишича «Ер қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг алмаштириб бўлмайдиган, доимий ва асосий воситаси бўлиб ҳисобланади. Ер қишлоқ хўжалигида ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, бу аввало унинг чекланганлиги ва ўз унимдорлигини тўхтовсиз ошириб бориши имконияти билан характерланади. Ернинг бу хусусиятлари қишлоқ хўжалигини жадал ривожлантиришнинг моддий асосини ташкил этади.» А.Абдуллаев, О.Шерматовлар. Фермер хўжалигини жадал ривожлантириш қишлоқ хўжалиги барқарорлигини таъминлашнинг ҳал қилувчи омилдир. Инсон манфаатлари устиворлигини таъминлашда таълим,фан ва ишлаб чиқариш бирлиги. Республика илмий-амалий анжумани мақолалар тўплами. Андижон-2009 йил, 171-172 бетлар.

2-боб. Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигининг табиий-иқтисодий шароитлари ва рентабеллигини мавжуд ҳолатини таҳлили.

2.1. Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигининг табиий-иқтисодий шароитлари.

Қишлоқ хўжалигини бозор иқтисодиёти қонунлари талаблари даражасида ривожлантириш учун тармоқда эркин фаолият кўрсатиш имкониятига эга бўлган турли хилдаги мулк ва мулкчилик шаклларининг, уларга асосланган тадбиркорлик турлари ва улар ўртасидаги эркин бозор муносабатларининг назарий, услубий асосларини такомиллаштириш, инвестицияларни кўпроқ жалб этиб, фан-техника ютуқларини, янги техникаларни, илғор технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш, чекланган ер ва сув ресурсларидан, доимий ва ўзгарувчи капиталдан ҳамда меҳнат ресурсларидан қисқа ва узоқ муддатларда тўлиқ ва самарали фойдаланиш йўллари аниқ белгилаш, барча харажатларни тежаш, меҳнат унумдорлигини юксалтириш, ишчи-хизматчиларни рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш негизида фойда сўммасини кўпайтириш йўллари асосланган ҳолда белгилаб олиш мақсадга мувофиқдир.

Қишлоқ хўжалигини мамлакатимиз иқтисодиётида тутган ўрни ва ахамияти беқиёс даражада каттадир. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикасида аграр соҳани барқарор ривожланишига алоҳида эътибор берилмоқда. Мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалигида ўтказилаётган иқтисодий ислохатларни янада чуқурлаштириш асосида соҳада туб таркибий ўзгаришлар ўтказилмоқда. Натижада мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини мунтазам иқтисодий ўсиши таъминланмоқда.

Мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти 8,1 фоизга ўсиб, саноат ишлаб чиқариш ҳажми 8,3 фоизга, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши 6,9 фоиз, капитал қурилиш 10,9 фоиз, чакана савдо айланмаси ҳажми 14,3 фоизга ошди. Ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг қарийб 70 фоизини юқори

қўшимча қийматга эга бўлган тайёр товарлар ташкил этди. Сўнгги 3 йилда мамлакатимизда маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажми қарийб икки баробар ошди. Фақат ўтган йилнинг ўзида 455 та корхонада маҳаллийлаштириш дастури асосида 1 минг 140 та лойиҳа амалга оширилди.²

Бунинг натижасида ишлаб чиқариш ҳажми 1,2 баробар кўпайди ва импорт ўрнини босиш бўйича якуний самара 5 миллиард 300 миллион АҚШ долларини ташкил этди. Жумладан, қишлоқ хўжалиги корхоналари томонидан 9 та лойиҳа бўйича 5334,6 млн сўмлик ёки 143,6 фоиз маҳсулот ишлаб чиқарилди. Изчил юқори ўсиш суръатлари билан бирга, ялпи ички маҳсулотнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари улушининг камайиш тенденцияси кузатилмоқда.

Натижада қишлоқ хўжалиги тармоғида муҳим ижобий натижалар қўлга киритилиб, 2013 йилда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 2000 йилга нисбатан 2,3 баробар кўпайди. 2013 йилда ўтган йилга нисбатан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш 6,8 фоизга, жумладан, деҳқончилик – 6,4 фоизга, чорвачилик – 7,4 фоизга ўсди.

Қишлоқ хўжалигини барқарор ривожланишида хорижий давлатлар тажрибасини чуқур таҳлил этиш ва ўрганиш асосида аграр ислохатларни чуқурлаштириш бўйича ўта муҳим чора-тадбирларни амалга оширилиши муҳим аҳамиятга эга булди. Қишлоқда бозор муносабатларини жорий этиш ва хусусий мулкчилик шаклини ривожлантириш, фермерлик ҳаракатини қўллаб-қувватлаш учун зарур булган барча ҳуқуқий, ташкилий ҳамда молиявий шарт-шароитлар яратилди. Сўнгги йилларда қабул қилинган қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар фермер хўжаликларининг ҳуқуқ ва ваколатларини янада кенгайтди. Натижада фермер хўжалиги ҳақли равишда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг етакчи бўғинига, уни

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 16 январь мажлисидаги маърузаси

ташқил этишнинг асосий шаклига айланди. Ҳозирги вақтда фермерлик ҳаракати ўз таркибида 66 мингдан зиёд фермер хўжалигини бирлаштирмоқда. Мамлакатимиздаги жами ҳайдаладиган ерларнинг 85 фоиздан ортиғи, етиштириладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий қисми айнан фермерлар ҳиссасига тўғри келмоқда.

Президентимизни таъкидлашича, «Фермерларимизнинг онгу тафаккурида ўз ери ва ишлаб чиқараётган маҳсулотига нисбатан эгалик ҳиссиёти йилдан-йилга тобора мустаҳкамланиб, уларнинг ўз меҳнати натижасидан манфаатдорлиги ошиб бормоқда. Энг асосийси – одамларимизнинг онги ва дунёқараши тубдан ўзгармоқда, бебаҳо бойлигимиз бўлган ер ва сув ресурсларидан самарали ҳамда оқилона фойдаланиш учун масъулият туйғуси кучаймоқда.» .

2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисидаги дастур, иқтисодий тармоқларини модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлашнинг тармоқ дастурлари, 2011 йилги Инвестиция дастури, 2011-2013 йилларда ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастури, ижтимоий-иқтисодий ва индустриал ривожлантириш ҳудудий дастурлари доирасида энг муҳим инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш натижасида 48,9 мингта иш ўрни ташқил этилди.

Шу жихатдан битирув малакавий ишни бажаришда Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалигининг бу соҳадаги кўрсаткичларини атрофлича ўрганиш муҳим аҳамиятга эгадир. 2012-2014 йиллар давомидаги иқтисодий кўрсаткичлари таҳлил этилган Фаровон камалак фермер хўжалиги Қўрғонтепа туманидаги фермерликни ташқил этиш ва кенгайтириш жараёнида 2006 йил 9 январдаги Қўрғонтепа тумани хокимининг № 45-К сонли қарори билан ташқил этилган. Мазкур фермер хўжалиги Намуна массивида Савай қишлоқ фуқаролар йиғинини Бобохонов маҳалла фуқоролар йиғинида жойлашган. Собиқ ширкат хўжалигининг тугатилиши муносабати билан 36 гектарли ер майдони

тендер комиссиясининг қарорига биноан Андижон туман фуқароси Турғунов Одилжонга янги фермер хўжалигини тузиш учун 30 йил муддатга ижарага берилган. Лекин фермер хўжалиги Низомининг 6-моддасига биноан ер участкасининг ижара муддати тамом бўлгандан кейин фермер хўжалиги ижара шартномасини янги муддатга узайтириш (муддатини чўзиш) ҳуқуқига эгадир. Бунда хўжаликка берилган ер участкалари хусусийлаштирилиши олди-сотди, ҳадя, айирбошлаш, гаров объекти бўлиши, шунингдек иккиламчи ижарага берилиши мумкин эмаслиги кўрсатиб ўтилган.

2008 йил 1 декабрда тумандаги қўшни фермер хўжалигига қарашли 29,4 гектар ер майдони Фаровон камалак фермер хўжалигига қўшиб берилиши муносабати билан унинг умумий ер майдони 65,4 гектарга етди. Шундан 59,3 гектари экин майдонини ташкил этиб, дехқончиликка ихтисослаштирилган. Фермер хўжалиги экин майдонларининг бонитет баллари 72 баллни ташкил этиб, карталар сони 6 тага тенг. Ўртача ҳар бир карта ҳажми 10,9 гектарга тенг. Фермер хўжалигига қарашли бўлган 59,3 гектар экин майдонларини суғоришда оқова сувлардан, яъни Қорадарё орқали келадиган оқова сувлар билан суғорилади. Фермер хўжалигига 1957 йилнинг 12 августида Қўрғонтепа туманида таваллуд топган Турғунов Одилжон бошчилик қилади. Фермер хўжалиги раҳбари Андижон Қишлоқ хўжалик институтининг Агрономия факультетини тамомлаган, олий маълумотли. 25 йил иш стажига эга, илгари собиқ ширкат хўжалигида агроном бўлиб ишлаган.

2006 йилдан бошлаб Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалиги бошлиги вазифасини бажариб келмоқда. Оилали 4 нафар фарзанди бор.

Колган ходимларга тўхталадиган бўлсак меҳнат жамоасининг орасида бир нечтасининг маълумотлари ҳам ўрта махсус бўлиб, уларнинг орасида бири бири ўқитувчи ва икки нафари ҳамшира мутахасисликлари буйича дипломларга эгадир. Колган аъзолар орасида икки нафари уста, бир

нафари дурадгор уста, уч нафари эса чевардир. Кўриниб турибдики ходимларнинг кўпчилиги оддий дехконлардир. Шунинг учун ҳам хўжаликда ходимларнинг касбий тайёргарлигига ва маълумотига алоҳида эътибор бериш зарур.

Хўжалик раҳбари жами 25 йил иш стажига эга бўлиб, шундан барчаси қишлоқ хўжалиги соҳасига тугри келади

Мазкур фермер хўжалиги жойлашган ҳудуд вилоят марказидан 35 км, туман марказидан 22 км узоқликда жойлашган . Хўжалик дон қабул қилиш шохобчасидан 24 км, Пахта тозалаш хиссадорлик жамиятидан 7 км, ОАЖ Андижон МТПдан 20 км, Қишлоқ хўжаликкимё Андижон филиали пунктдан 3 км, Нефтбаза шохобчасидан эса 5 км масофада жойлашган. Фермер хўжалиги экин майдонлари темир йўл станциясидан 7 км, Андижон-Пахтаобод асфальт йулидан 2 км узоқликда жойлашган. Хўжаликнинг автомобил йўлига яқин жойлашганлиги хўжаликда етиштирилган маҳсулотларни нес-нобуд қилмасдан ташиб олиш имконини беради. Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалиги шимол ва шарқдан Мехризамин иродаси фермер хўжалиги билан, жануб томондан Ибрат водий салтанати фермер хўжалиги билан ва гарб томондан Пахта заводи билан шарқ томондан Мухторхонойим ипаги фермер хўжалиги билан чегарадош. Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалиги доимий алоқада бўладиган ОАЖ МТП, ЎзҚишлоқкимё, ЁММ етказиб бериш шохобчаси 5 км, Пахта тозалаш заводида, Пилла қабул қилиш корхонасидан 18 км узоқликда жойлашган бўлиб, барча иктисодий муносабатларни амалга ошириш қулайдир.

Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалиги ҳисоб рақами Микрокредит банкининг Куйганёр бўлимида очилган бўлиб х/р 202080006045456601 МФО 00063 ИНН 20599711 ҳисобланади.

1-жадвалда Фаровон камалак фермер хўжалигининг узок муддатли ижарага берилган ер участкасининг ҳолати хақида маълумот берилган. Фаровон камалак фермер хўжалиги тупроги 4-кадастр гуруҳининг 8-

синфида 72 бонитет балига эга. Ер участкасининг фойдаланиладиган кисми 59,3 гектарни ташкил этиб у олтига сугориш картасидан иборат. Сугориш картасининг хажми унда техника воситаларидан, меҳнат ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш, ҳамда янги технологияларни жорий этиш имкониятларини беради. Сабаби юкоридаги талабларга жавоб бера олиши учун сугориш карталарининг хажми камида уч гектарни ташкил этиб, бир томонининг узунлиги 1000 метрдан кам булмаслиги керак. Бу жихатдан фермер хўжалигида сугориш карталарига куйилган талабларга тула жавоб беради. Фермер хўжалигига 49 йил муддатга ижарага берилган ер участкасининг шартномаси амалдаги туман хокимининг 2006 йил 26 декабр 586-к сонли карорига асосан тасдиқланган шакилда тузилган бўлиб, 2006 йил 29 декабр кунги 001083-сонли реестр раками билан давлат руйхатидан утказилган.

Ер участкасининг узок муддатли ижарага олиш шартномаси 10 банддан иборат бўлиб, унда вужудга келиши мумкин булган ҳолатлар хисобга олинган. Ушбу ерга ижара ҳукуки асосида эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш буйича муносабатларни тартибга солувчи ҳукукий ҳужжат хисобланиб, барча қелишмовчиликлар шу ҳужжат асосида қуриб иқилади. Бу соҳада муаммолар чиқиб хўжалик судида қурилганда ҳам суд қарори шу ҳужжат асосида ҳукм чиқарилади. Ушбу ер участкасини узок муддат ижарага олиш шартномаси туман ер ресурслари ва Давлат кадастри булимининг бошлиғи, фермер хўжалигининг бошлиғи ва ердан фойдаланувчиларнинг вакили томонидан имзоланиб муҳрланади.

Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалиғи экин майдонларининг 72 бонитет балл билан баҳолаш мумкин. Юкоридаги бу кўрсаткичлар Давлат ер кадастри томонидан белгиланган бўлиб, у ерларнинг табиий ҳолати, тоифалари, сифат кўрсаткичлари ва баҳоси, ер участкаларининг жойлашган манзили, улчамлари ва уларни таксимлаш ҳақидаги зарур ва ишончли маълумотлар ҳамда ҳужжатлар тизимидан иборат.

**Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалигига ижарага берилган ер участкаларини тупрок
банитет баллари тўғрисида маълумот**

1-жадвал

№	Ер участкалари		Банитет баллари	Ер майдо ни, га	Ўртача банитет бали	Карталар сони
	Кадастр гурухлари	Синф-лари				
1	1 кадастр гурухи	1 синф 2 синф	0дан 10 гача 11дан 20 гача			
2	2 кадастр гурухи	3 синф 4 синф	21дан 30 гача 31дан 40 гача			
3	3 кадастр гурухи	5 синф 6 синф	41дан 50 гача 51дан 60 гача			
4	4 кадастр гурухи	7 синф 8 синф	61дан 70гача 71дан 80 гача	65,4	72	6
5	5 кадастр гурухи	9 синф 10синф	81дан 90гача 91дан 100 гача			

2- жадвалда Фаровон камалак фермер хўжалигини экин майдони ва уни таркиби берилган. Жадвал маълумотларидан қуриниб турибдики, охириги йилларда фермер хўжалигининг жами экин майдони хажми ўзгармаган. Экин майдони 59,3 гектарни ташкил қилади. Хозирги кунда уни 33,9 гектарига пахта ва 25,4 гектарига буғдой дони экилади. Фермер хўжалигида пахта ҳосилдорлиги ўртача бўлиб, гектарига 32,5 центнерни ташкил этади, галла буйича ҳам яхши натижага эга, яъни 65,8 центнерни ташкил этади. Лекин хўжаликда пахта ва галла ҳосилдорлигини янада кўтариш имкониятлари мавжуд. Жумладан, хўжаликка узок уйдатга ижарага берилган ер участкасининг банитет бали 72 ни ташкил этиб уни кўтариш чора-тадбирларини қуриш лозим. Яъни ер участкасининг мелиоратив ҳолатини ошириш мумкин. Ундан ташқари хўжаликда самарали технологиялардан фойдаланиш имкониятлари ҳам бор.

Фермер хўжалигида ҳисобот йилида 35 нафар ходимлар фаолият қуратиб, ундан 30 таси пахтачиликда ва 5 таси дончиликда банд.

Аслида эса фермер хўжалигида меҳнатни ташкил этишда аъзолардан ташқари ёлланма ишчи ва хизматчилар меҳнатидан ҳам фойдаланилади. Қишлоқ хўжалиги кам малака талаб этувчи соҳа ҳисобланади. Яъни деҳқончилик ва чорвачилик ота-боболаримиздан мерос касб бўлганлиги сабаблими, ҳар бир ўзбек ортиқча малака ва тажрибасиз ҳам бу соҳада фаолият юритиши мумкин. Бунга яна бир сабаб соҳанинг кўпроқ қўл меҳнатига асосланганидир. Бозор иқтисодиётининг асосий талабларидан бири ҳам бозорга рақобатбардош маҳсулотлардан кўп миқдорда ишлаб чиқаришни йўлга қўйишдир. Бу эса қишлоқ хўжалиги олдига механизациялаш ва автоматлаштириш вазифасини юклайди.

Кўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалигининг экин майдони ва унинг таркиби.

2-жадвал

т\р	Кўрсаткичлар	Ўлчов бир- лиги	2012 й.	%	2013й	%	2014й	%	2014 й.да 2012 й.га нисбатан, %
1	Жами экин майдони	га	59,3	100	59,3	100	59,3	100	100,0
1.1	шундан: Пахта	га	34,3	57,8	29,8	50,3	33,9	57,2	98,8
	Ҳосилдорлик	ц\ га	28,5	-	32,3	-	32,5	-	114,0
	Ялпи ҳосил	ц	977,6	-	962,5	-	1101,8	-	112,7
1.2	Дон	га	25	42,2	29,5	49,7	25,4	42,8	101,6
	Ҳосилдорлик	ц\ га	62,1	-	63,8	-	65,8	-	106,0
	Ялпи ҳосил	ц	1552,5	-	1882,1	-	1671,3	-	107,7
2.	Ходимлар сони	нафар	35	100,0	35	100	35	100,0	100,0
2.1.	Пахтачиликда	нафар	30	85,7	29	82,9	30	85,7	100,0
	Дончиликда	нафар	5	14,3	6	17,1	5	14,3	100
3	Ерни бонитет бали	балл	72	х	72	х	72	х	х

**Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак фермер хўжалигини меҳнат
жамоаси ва уларнинг таркиби тўғрисида маълумот.**

3- жадвал.

№	Меҳнат жамоаси исми ва шарифи	Туғилган йили	Маълумоти	Касби	Иш стажи	Шу жумладан кишлоқ хўжалигида	Фермер хўжалиги раҳбарига қариндош уруғчи лик алоқаси	Қўшим ча эгалла- ган касби
1	Турғунов О	1963	олий	агроном	24	24	Ўзи	шафёр
2	Ғаниев Ш	1988	олий	Хисобчи	7	7	йўқ	-
3	Ғаниев Д	1977	Ўрта мах	инжинер	16	16	Тоғаси	Трак торчи
4	Холиқов М	1969	Ўрта	сувчи	20	5	Йўқ	Йўқ
5	Валижонов С	1966	ўр. мах	сувчи	12	4	Қариндо ш	Уста
6	Хайитбоев Т	1984	Ўрта	Трактор чи	8	3	Йўқ	Трак торчи
7	Умаров Р	1985	Ўрта	Трактор чи	8	3	Йўқ	-
8	Раҳмонов А	1963	ўрта	ишчи	15	5	-	Шафёр
9	Ахмедова Р	1965	Ўрта	ошпаз	18	5	-	Чевар
10	Пахलोнова Г	1988	Ўрта махсус	ишчи	3	2	-	
11	Рўзматов Ш.	1980	ўр. мах	Ишчи	13	8	-	Ошпаз
12	Султонова Д	1992	ўрта	Ишчи	3	3	-	-
13	Рўзматова З..	1988	ўр. мах	тра-чи	6	4	-	Хам шира
14	Ахмедов А.	1980	ўр. мах	Тра-чи	11	11	-	Дурад- гор
15	Тожибоев Р.	1983	ўр. мах	Сувчи	9	9	-	-
16	Қамчиева Ш.	1971	ўрта	Ишчи	19	9	-	Чевар
17	Юносова С.	1983	ўрта	Ишчи	8	5	-	Ошпаз
18	Раҳмонов У.	1988	ўр. мах	Трак-чи	3	3	-	-
35	Олимова Б.	1990	ўрта	Ишчи	4	4	-	-

3— жадвалда Фаровон камалак фермер хўжалигининг аъзолари ва шартнома асосида ишлаётган ходимларнинг таркиби тугрисида маълумотлар берилган. Жадвал маълумотларидан куриниб турибдики, фермер хўжалиги меҳнат жамоасидан 2 нафари олий маълумотли мутахассислар бўлиб, қолган барча аъзолар ўрта маълумотга эгадир. Фермер хўжалигида амалдаги меҳнат шартномасига мунтазам амал қилиниб, мавсумий ёлланма ишчи кучларидан самарали фойдаланиб келинмоқда. Фермер хўжалигида меҳнат шартномасини тузиш тартиби амалдаги ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларга мувофиқ белгиланади ва тартибга солинади.

Республикада фермер хўжаликлари уюшмаси тизими тугатилиб уни ўрнида фермер хўжаликлари кенгашини таркиб топиши аграр ислоҳатларни чуқурлашуви асосида эришилган инқилобий характердаги муҳим социал-иқтисодий воқеадир. Республика фермер хўжаликлари кенгаши ва уни жойлардаги бўлимлари давлат ҳамда хўжалик бошқаруви органлари, тайёрлов, таъминот ва хизмат кўрсатиш ташкилотлари билан доимий муносабатда бўлиб барча соҳаларда фермерларнинг манфаатларини ҳимоя қилади.

2.2. Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги ва рентабеллигини мавжуд ҳолатини тахлили.

Фермер хўжалигининг ривожланиши имкониятлари кўп жиҳатдан унинг иқтисодий самарадорлигига боғлиқдир. Иқтисодий самарадорликка мавжуд ресурслардан тежаб-тергаб оқилона фойдаланиш асосидагина эришиш мумкин.

Иқтисодий самарадорлик мураккаб иқтисодий категория бўлиб, бир қатор натурал ва қиймат кўрсаткичлари билан ўлчанади.

Натурал кўрсаткичларга ҳосилдорлик, ялпи ҳосил, сарфланган меҳнат миқдори, ер бирлиги ва ходим ҳисобига олинган маҳсулот турларининг миқдори ва шу каби бошқа кўрсаткичлар киради.

Қиймат кўрсаткичлари жумласига ялпи маҳсулот, баҳо, таннарх, ишлаб чиқариш харажатлари, фойда каби кўрсаткичлар ва уларни ер бирлиги ва ходимга тўғри келиши киради.

Қиймат кўрсаткичлари ичида рентабеллик даражаси алоҳида ўрин тутади. У даромадлар билан харажатларни таққослаш йўли билан аниқланиб, бир сўмлик харажат ҳисобига олинган фойдани акс эттиради.

Рентабеллик фойдаланиш ва қўллаш жиҳатидан содда ва қулай иқтисодий кўрсаткич ҳисобланиб, ундан илмий тадқиқотда ва амалиётда кенг қўлланилади. Биз ҳам Фаровон камалак фермер хўжалигида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлашда рентабеллик даражасидан фойдаландик. У самарадорликнинг асосий яқунловчи иқтисодий кўрсаткич бўлиб ҳисобланади.

Фермер хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш, уни қайта ишлаш ва бошқарув жараёнида амалдаги ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлардан самарали фойдаланилгани туфайли охириги йилларда барча соҳалар қатори қишлоқ хўжалик соҳасида ҳам айтарли ижобий натижаларга эришиб келинмоқда.

Лекин, юқорида келтирилган иқтисодий курсаткичлар асосидаги эришилган самарадорлик курсаткичлари хали талаб даражасига яқин бўлсада, оптимал

самарадорликни тула таъминламайди. Фермер хўжалиги ишлаб чиқаришида оптимал самарадорликка эришиш рентабелликни камида 40 фоиз бўлишини такозо этади. Демак, хўжалик ФТТ ютуқларидан фойдаланиб, йул кўйилган камчиликларни бартараф этган холда хўжалик иқтисодий рентабеллигини оптимал даражага кўтариши лозим.

Юқоридагилардан келиб чиқиб фаолияти ўрганилаётган Фаровон камалак фермер хўжалигининг охириги уч йил мобайнидаги иқтисодий самарадорлик таҳлил қилиб чиқишни мақсадга мувофиқ деб топдик. Фермер хўжалигида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги ҳақидаги батафсил маълумотлар 4- жадвалда келтирилган.

4-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, фермер хўжалигида охириги уч йил мобайнида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг иқтисодий кўрсаткичлари яхшиланган. Охириги 3 йилда хўжалик экин майдонлари ўзгармаган, лекин хўжалик деҳқончилик маданиятига амал қилган холда пахта экин майдонини буғдой билан қисман алмаштиргани хисобига 2012 йилда 34,3 гектар экин майдонида пахта етиштирган бўлса, 2014 йилга келиб 33,9 гектар майдонда пахтанинг С-65-24 навини етиштирган. Ва бунини хисобига буғдой экин майдонлари хажми ҳам мос холда 90,3 фоизга камайган. яъни буғдой етиштириладиган майдон 25 гектардан 25,4 гектарга етган.

Бу ҳолатга холис баҳо бериш учун 1 гектар экин майдони ёки 1 ходим хисобига олинган кўрсаткичларни таҳлил қилиб чиқамиз. 1 гектардан олинган ялпи маҳсулот охириги 3 йилда 148 фоизга, фермер даромади эса 149,4 фоизга ортган. 1 ходим хисобига олинган кўрсаткичларда ҳам шу каби ҳолатнинг гувоҳи бўлишимиз мумкин. Хўжаликда ходимларни моддий рағбатлантиришга берилган эътиборни 1 ходим хисобига тўланган иш хақининг охириги 3 йилда 134 фоизга ортганлигида кўришимиз мумкин. Бу эса охириги уч йилдаги инфляция даражасини инобатга олсак, моддий рағбатлантиришнинг йилдан йилга пасайиб бораётганлигини кўрсатади.

**Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалигининг
иқтисодий самарадорлиги.**

4-жадвал

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2012 й	2013 й	2014 й	2014йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони	га	59,3	59,3	59,3	100,0
	а) пахта	га	34,3	29,8	33,9	98,8
	б) буғдой	га	25	29,5	25,4	101,6
2	Ишлаб чиқариш харажатлари	м.с	94544,1	120045,7	135577,8	143,4
	Шундан иш хаки	м.с	26831,4	29405,6	35946,4	134,0
3	Ходимлар сони	нафар	35	35	35	100,0
4	Ялпи махсулот	м.с	112360,5	145440,4	166333,5	148,0
5	Фойда	м.с	17816,3	25394,7	30755,7	172,6
6	Фермер даромади	м.с	44647,8	54800,3	66702,1	149,4
7	1 га хисобига: а) ялпи махсулот	м.с	1894,8	2452,6	2805,0	148,0
	б) фермер даро мади	м.с	752,9	924,1	1124,8	149,4
8	1 ходим хисобига: а) ялпи махсулот	м.с	3210,3	4155,4	4752,4	148,0
	б) иш хаки	м.с	766,6	840,2	1027,0	134,0
9	Рентабеллик	%	18,8	21,2	22,7	+3,8

Иқтисодий самарадорликнинг яқунловчи кўрсаткичи хисобланган рентабеллик даражасини 18,8 фоиздан 22,7 фоизгача яхшиланганлиги хўжалик фаолиятига ижобий баҳо беришга асос бўла олади. Лекин, юқорида

келтирилган иктисодий курсаткичлар асосидаги эришилган самарадорлик кўрсаткичлари хали талаб даражасида эмас, оптимал самарадорликни тўла таъминламайди. Фермер хўжалиги ишлаб чиқаришида оптимал самарадорликка эришиш рентабелликни камида 40,0 фоиз булишини тақозо этади. Демак, хўжалик ФТТ ютуқларидан фойдаланиб, йул кўйилган камчиликларни бартараф этган ҳолда хўжалик иктисодий рентабеллигини оптимал даражага кўтариши лозим.

Алоҳида ресурслар ва харажатларни тавсифлайдиган бу кўрсаткичлар Қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқариши мутлоқ самарадорлигининг асосий курсаткичларидир. Масалан асосий фонд қайтимида, алоҳида трактор, комбайн, маҳсулдор хайвонлар ва бошқа; айланма фонд қайтимида, алоҳида уруғдан фойдаланиш бўйича ҳам ўрганилади. Демак, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши иктисодий самарадорлик кўрсаткичлари бир томондан ишлаб чиқариш ресурслари ва самара (натижа) ўртасидаги нисбатни ва бошқа томондан, жорий ишлаб чиқариш харажатлари билан самара ўртасидаги нисбатни ифодалайди, бу ишлаб чиқариш самарадорлигининг икки концепсиясини – ресурс ва харажат вужудга келтиради. Ресурс концепсияси – такрор ишлаб чиқариш жараёнига қулланилган ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини истеъмол қилинган қисми самарадорлигини баҳолашга имкон беради. Мақсадга қараб ресурс ёки харажатлар концепсияси ёки икковидан ҳар бир вақтда фойдаланиш мумкин.

Қабул қилинган самарадорликни концепсияларига мос равишда кўрсаткичлари ҳам аниқланади:

Битта ходимга, 1 киши соатига, 1 га қишлоқ хўжалигига яроқли ерга, 100 сўмлик асосий воситага 100 сўмлик айланма воситаларга воситаларга тўғри келган самара қўлланилган ресурсдан фойдаланиш самарадорликни тафсиялайди. 100 сўм иш вақтига, амортизация ажратмасига, моддий айланиш воситаларига ҳамда маҳсулот таннархига тўғри келган маҳсулот таннархига киритилган барча бевосита ва билвосита харажатлар самарадорлигини ифодалайди. Келтирилган хусусий кўрсаткичлар, маълумки

умумий самара (натижа) ни алохида ишлаб чиқариш ресурслари харажат тури микдорига нисбатини аниқлайди. Лекин ишлаб чиқариш жараёнида умумий самара (натижа)нинг вужудга келишда алохида ресурс(харажат)лар катнашди. Демак, ҳар бир ресурс (харажат) умумий самара (натижа)нинг вужудга келишида иштирок этади. Бу услубий жихатидан маълум даражада ҳатто бўлса ҳам, умумий самара ана шу ишлаб чиқариш ресурсининг биргаликдаги фаолияти натижасидир. Шунинг учун ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ҳар томонлама аниқ баҳолаш учун, алохида усулда ҳисобланадиган кўрсаткичларни, ҳар бир ишлаб чиқариш ресурсининг умумий самарани яратишдаги ролини ва уларнинг ишлаб чиқариш провард натижасига таъсирини ҳисобга оладиган кўрсаткичлар билан тулдириш лозим. Бунинг учун эластиклик детерминация коэффициентларидан шунингдек, иқтисодий-математик моделдан фойдаланиш керак бўлади.

Шу нуқтаи назар қараганимизда фермер хўжалигида иқтисодий самарадорликни нафақат оптимал даражага етказиш, балки, ундан ҳам юқори даражаларга кўтариш билан боғлиқ бўлган чора тадбирларни амалга ошириш талаб этилади.

Фермер хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш, уни сотиш ва тақсимлаш жараёнлари ҳамда уларнинг натижаларини тўлиқроқ таҳлил қилиш мақсадида биз Фаровон камалак фермер хўжалигининг охириги уч йил мобайнида етиштирилаётган экин турлари бўйича иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини ўрганиб чиқдик. Жумладан, фермер хўжалигида пахта ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги ҳақидаги батафсил маълумотлар 5-жадвалда келтирилган.

5-жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, 2012-2014 йилларда хўжалик пахта экин майдони 34,3 гектардан 33,9 гектарга кўпайиб, унда пахтанинг С-65-24 нави етиштирилган. Мавжуд экин майдонидан унумли фойдаланган ҳолда йилдан-йилга ҳосилдорликни ошириб боришга эришган.

**Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалигида пахта
ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги.**

5-жадвал

№	Кўрсаткичлар	ўлчов бирлиги	2012	2013	2014	2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони	га	34,3	29,8	33,9	98,8
2	Хосилдорлик	ц/га	28,5	32,3	32,5	114,0
3	Ялпи хосил	ц	977,6	962,5	1101,8	112,7
4	Ишлаб чиқариш хара- жатлари	м.с	61410,7	71303,0	86793,7	141,3
	Шундан иш хаки	м.с	19608,3	19608,3	25604,1	130,6
5	Ходимлар сони	нафар	30	29	30	100,0
6	Ялпи маҳсулот	м.с	67365,9	78490,3	96783,2	143,7
7	Фойда	м.с	5955,2	7187,3	9989,6	167,7
8	Фермер даромади	м.с	25563,6	26795,6	35593,7	139,2
9	1ц пахтани таннархи	сўм	62821	74078	78778	125,4
10	1ц пахтани сотиш баҳоси	сўм	68913	81545	87845	127,5
11	1 га хисобига: а) ялпи маҳсулот	м.с	1964,0	2633,9	2855,0	145,4
	б) фермер даромади	м.с	745,3	899,2	1050,0	140,9
12	1 ходим хисобига: а) ялпи маҳсулот	м.с	2245,5	2706,6	3226,1	143,7
	б) иш хаки	м.с	653,6	676,1	853,5	130,6
13	Рентабеллик	%	9,7	10,1	11,5	+1,8

Ҳосилдорликнинг 114 фоизга ортиши ҳамда экин майдонининг кўпайиши ҳисобига 2014 йилда 2012 йилга нисбатан 112,7 фоиз кўп ҳосил олишга эришган. Ҳосилни етиштириш учун сарфланган харажатларга 141,3 фоизга нисбатан Ялпи маҳсулотнинг 143,7 фоизга тезроқ ўсганлиги олинган фойданинг ҳам охириги 3 йилда 167,7 фоизга етишига сабаб бўлган. Экин майдонлари ҳажмининг ўзгариб бургани сабаб, умумий баҳо берувчи ялпи ҳосил, ялпи маҳсулот, фойда каби кўрсаткичлар хўжалик фаолиятига ҳолис баҳо бера олмайди. Шу сабабдан хўжалик фаолиятини таҳлил қилишда хусусий кўрсаткичларга мурожаат қиламиз.

Охириги 3 йилда 1 гектар ер участкасидан 145,4 фоиз юкори ялпи маҳсулот етиштиришга эришилган бўлсада, фермер даромади 140,9 фоизга ошган. Маҳсулот етиштиришда меҳнат ресурсларидан ҳам самарали фойдаланишга эришилган. Буни биз 1 ходим ҳисобига етиштирилган ялпи маҳсулотнинг 143,7 фоизга ошганлигида, уларни моддий рағбатлантиришга берилган эътиборни иш ҳақининг 130,6 фоизга ошганлигида кўришимиз мумкин. Бундан пахтачиликда фаолият юритаётган ишчилар етарлича моддий рағбатлантирилмаётган деб ҳулоса қилишимиз мумкин. Пахта бозорида эса монополиянинг мавжудлиги унинг жаҳон бозори нархларидан анча паст бўлишига олиб келмоқда. Шунга қарамай маҳсулот етиштиришнинг якуний иқтисодий самарадорлик кўрсаткичи 9,7 фоиздан 11,5 фоизга кўтарилган. Маҳсулот етиштиришда таннархини 20% га тушириш ҳамда рентабеллик даражасини оптимал, яъни 35-40 фоизга етказиш вазифаси турибди.

Қишлоқ хўжалигида маҳсулот етиштиришни ошириш сарф-харажатларсиз амалга ошмайди. Буни биз қуйида келтирилган б-жадвал маълумотларида гувоҳи бўлишимиз мумкин.

б-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, пахта етиштириш харажатларининг асосий қисмини моддий харажатлар ташкил этиб, улар охириги йилларда жами харажатларнинг 58,4-58,8 % ини ташкил этган.

Кўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалигида пахта етиштириш харажатлари ва уларнинг таркиби.

6-жадвал

№	Харажатлар тури	2012	%	2013	%	2014	%
1	Моддий харажатлар	35863,8	58,4	42068,8	59	51034,7	58,8
	а) уруглик	3131,9	5,1	4135,6	5,8	5120,8	5,9
	б) ўғитлар	14492,9	23,6	16471,0	23,1	22566,4	26
	в) Ё.М.М	11176,7	18,2	11622,4	16,3	15275,7	17,6
	г) иш ва хизматлар	2517,8	4,1	2709,5	3,8	3298,2	3,8
	д) бошка моддий харажатлар	4544,4	7,4	7130,3	10	4773,7	5,5
2	Мехнат хаки харажатлари	17809,1	29	19608,3	27,5	25604,1	29,5
3	Ижтимоий ажратмалар	5035,7	8,2	6203,4	8,7	5988,8	6,9
4	Асосий воситалар ва но-моддий активларни эскириши	1903,7	3,1	2210,4	3,1	2690,6	3,1
5	Бошка харажатлар	798,3	1,3	1212,2	1,7	1475,5	1,7
	жами	61410,7	100	71303,0	100	86793,7	100

Жумладан моддий харажатларнинг асосий кисмини ЁММ, ўғитлар ҳамда иш ва хизматлар учун сарфланган харажатлар ташкил килган. Пахта етиштириш сермехнат жараён хисоблангани сабабли, харажатларнинг 29-29,5% ини мехнат хаки харажатлари ташкил килган.

**Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалигини
Қўрғонтепа тумани билан пахта етиштириш бўйича солиштирма
иқтисодий кўрсаткичлари
(2014 йил)**

7-жадвал

№	Кўрсаткичлар	ўлчов бирлиги	Қўрғонтепа тумани	Фаровон камалак	%
1	Экин майдони	га.	9500	33,9	X
2	Хосилдорлик	ц\га	30,6	32,5	106,2
3	Ялпи хосил	ц	290700,0	1101,75	X
4	Ишлаб чиқариш харажатлари	м.с	23543793,0	86793,7	X
5	1ц пахтани таннархи	сўм	80990	78778	97,3
6	1ц пахтани сотиш бахоси	сўм	86960	87845	101,0
7	Ялпи маҳсулот	м.с	25279272,0	96783,2	X
8	Фойда	м.с	1735479,0	9989,6	X
9	1 га хисобига:				
10	а) ялпи маҳсулот	м.с	2661,0	2855,0	107,3
11	б) фойда	м.с	182,7	294,6775	161,3
12	Рентабеллик	%	7,4	11,5	+4,1

Мавжуд техникаларига ажратилган амортизация харажатлари, хўжаликда бажарилган иш ва хизматлар ҳамда сарфланган харажатлар самардорликни ошириш, таннархни пасайтиришга хизмат қилиши керак.

Шунинг учун ҳар бир сўмни оқилона, мақсадга мувофиқ сарфлашга ҳаракат қилиш, яъни материал, пул ҳамда меҳнат харажатларини тежашга, шу орқали етиштириладиган маҳсулотларнинг таннархларини пасайтиришга

эришиш лозим. Бунга эришиш учун нафакат махсулот микдорига балки сифатига алохида эътибор каратилиши лозим.

7-жадвалда Кўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалиги Кўрғонтепа тумани билан 2014 йилги пахта етиштиришнинг солиштирма иқтисодий кўрсаткичлари акс эттирилган.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Фаровон камалак фермер хўжалигида пахта етиштиришнинг иқтисодий самарадорлиги туманга нисбатан устун даражада юқоридир. Буни биз иқтисодий самарадорликнинг яқунловчи кўрсаткичи бўлган рентабеллик даражасидан яққол кўришимиз мумкин. Фермер хўжалигини эришилган рентабеллик даражаси 2014 йили 11,5 фоизга тенг бўлиб, у туманга нисбатан +4,1 даражага юқоридир. Ундан ташқари, фермер хўжалигининг бошқа хусусий кўрсаткичлари ҳам туманга нисбатан анча юқоридир. Жумладан, фермер хўжалигида пахта ҳосилдорлиги 106,2 фоизга, бир гектар ҳисобига олинган ялпи маҳсулот 107,3 фоизга ва фойда ҳажми 161,3 фоизга юқоридир. 2014 йилда фермер хўжалигида 1 центнер пахта хом-ашёсини ўртача таннархи 78 778 сўмни, Кўрғонтепа туманида эса 80 990 сўмни ташкил этади. Бу Фаровон камалак фермер хўжалигида пахта хом-ашёсини етиштириш таннархи кузатилаётган йилда тумандаги ўртача кўрсаткичдан (100% – 97,3%) фоизга кам бўлганлигидан далолат беради.

Фермер хўжалигида 1 центнер пахта хом-ашёсини сотиш баҳоси 87 845 сўмни ташкил этган бўлса, Кўрғонтепа туманида 1 центнер пахта хом-ашёсини ўртача сотиш баҳоси 86 960 сўмни ташкил этади.

Хулоса қилиб айтилганда, Кўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалиги тумандаги илғор хўжаликлардан бўлиб, у ўзининг иқтисодий жиҳатдан ривожланишини таъминламоқда. Лекин, фермер хўжалигини пахта етиштириш иқтисодий самарадорлиги ҳали оптимал даража (30 – 40%) дан анча паст бўлиб, уни кўтариш чораларини кўриш лозим.

Пахта хом ашёсининг иқтисодий самарадорлиги уни сотиш баҳоларининг ташкил топиш даражасига бевосита боғлиқ. Бу маҳсулотнинг давлат иқтисодиётидаги аҳамиятини ҳисобга олиб, уни кўтара харид баҳоларида сотилади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари сифатини яхшилаш фақат аҳолининг озиқ-овқатга бўлган истеъмолни тўлиқ кондирибгина қолмай, балки у қишлоқ хўжалиги иқтисодий самарадорлигини оширишнинг муҳим омилидир. Шунинг учун маҳсулот сифатини ошириш – бу пировард натижада унинг миқдори, ресурсларни тежаш, ижтимоий истеъмолни тўлароқ кондиришдир.

Фаровон камалак фермер хўжалигининг яна бир асосий давалат буюртмасига етиштирадиган маҳсулоти – бу буғдойдир. Бу соҳада олиб борилаётган ишларни куйидаги **8-жадвал** маълумотлари орқали таҳлил қилишимиз мумкин. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Фаровон камалак фермер хўжалиги охириги 3 йилда нафақат пахта етиштиришда, балки ғаллачиликда ҳам бир қатор ютуқларга эришган. Хўжалик ўзига бириктирилган ер участкасининг 25,4 гектар ер майдонида кузги буғдойнинг Крошка элита ва Чиллаки навларини етиштирган. 107,7 фоизга юкори ҳосилдорликка эришиш, мўл ҳосил олишга эришилган. Нарх-навонинг муттасил ошиб бориши шароитида хўжаликда олинган ялпи маҳсулот қиймати охириги 3 йилда 154,6 фоизга ошган. 1 центнер ҳосилнинг таннархига 136,8 фоизга нисбатан сотиш баҳосининг 143,6 фоизга тезроқ ўсиши сабабли 2012 йилда ғалла етиштиришдан олинган фойда 2014 йилга нисбатан 175,1 фоизга ортган. Лекин бу хўжалик фаолиятига холис баҳо беришга имкон бермайди. Бунинг учун биз 1 гектар ҳисобига ҳамда 1 ходим ҳисобига олинган кўрсаткичларни таҳлил қилиб чиқамиз. 1 гектар ҳисобига етиштирилган ялпи маҳсулот ва фойда кўрсаткичлари мос ҳолда 152,1 фоизга ошган. 1 ходим томонидан етиштирилган ялпи маҳсулот эса 154,6 фоизга ошган. Бу натижага эришишда ўз билим ва тажрибалари билан қатнашган ходимларга берилаётган эътиборни 1 ишчига тўғри келган иш ҳақи миқдорининг 143,2 фоизга ошганлигида кўришимиз мумкин.

**Кўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалигида буғдой
ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги.**

8-жадвал

№	Курсаткичлар	улчов бирлиги	2012	2013	2014	2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони	га	25	29,5	25,4	101,6
2	Хосилдорлик	ц/га	62,1	63,8	65,8	106,0
3	Ялпи хосил	ц	1552,5	1882,1	1671,32	107,7
4	Ишлаб чиқариш хара- жатлари	м.с	33133,5	48742,6	48784,2	147,2
	Шундан иш хаки	м.с	7223,1	9797,27	10342,2	143,2
5	Ходимлар сони	нафар	5	6	5	100,0
6	Ялпи махсулот	м.с	44994,6	66950,1	69550,3	154,6
7	Фойда	м.с	11861,1	18207,4	20766,2	175,1
8	Фермер даромади	м.с	19084,2	28004,7	31108,4	163,0
9	1ц буғдойни таннархи	сўм	21342	25898	29189	136,8
10	1ц буғдойни сотиш бахоси	сўм	28982	35572	41614	143,6
11	1 га хисобига: а) ялпи махсулот	м.с	1799,8	2269,5	2738,2	152,1
	б) фермер даромади	м.с	763,4	949,3	1224,7	160,4
12	1 ходим хисобига: а) ялпи махсулот	м.с	8998,9	11158,3	13910,1	154,6
	б) иш хаки	м.с	1444,6	1632,9	2068,4	143,2
13	Рентабеллик	%	35,8	37,4	42,6	+6,8

Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалигида бугдой етиштириш харажатлари ва уларнинг таркиби.

9-жадвал

№	Харажатлар тури	2012	%	2013	%	2014	%
1	Моддий харажатлар	21569,9	65,1	32072,6	65,8	32100,0	65,8
	а) уруглик	3843,5	11,6	5849,1	12	6195,6	12,7
	б) ўғитлар	5897,8	17,8	8481,2	17,4	8781,1	18
	в) Ё.М.М	3909,7	11,8	5946,6	12,2	5659,0	11,6
	г) иш ва хизматлар	6162,8	18,6	8968,6	18,4	8829,9	18,1
	д) бошка моддий харажатлар	1756,1	5,3	2827,1	5,8	2634,3	5,4
2	Мехнат хаки харажатлари	7223,1	21,8	9797,3	20,1	10342,2	21,2
3	Ижтимоий ажратмалар	2087,4	6,3	3022,0	6,2	3024,6	6,2
4	Асосий воситалар ва но-моддий активларни эскириши	960,9	2,9	1462,3	3	1463,5	3
5	Бошка харажатлар	1292,2	3,9	2388,4	4,9	1853,8	3,8
	жами	33133,5	100	48742,6	100	48784,2	100

Хўжаликнинг ғаллачиликдаги иқтисодий самарадорлигига 35,8 % дан 42,6 фоизга ошган. Бу хўжаликнинг охириги 3 йилдаги ғаллачиликда эришган ютуқларининг исботи ҳисобланади. Биз фаолиятини ўрганаётган Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалигида йилма-йил махсулот миқдорининг ўсиб бориш ҳолатини кузатишимиз мумкин.

Шу сабабдан хўжаликда етиштирилган 1центнер буғдой хосили учун сарфланган харажатлар таркибини таҳлил қилиб чиқишни мақсадга мувофик деб топдик.

9-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, ғалла етиштириш учун сарфланган харажатлар охириги 3 йил мобайнида ҳам нарх- навонинг кўтарилиши натижасида ҳам экин майдонларининг кенгайиши хисобига муттасил ортиб борган. Буғдой етиштириш учун сарфланган харажатлар таркибида салмокли улушни моддий харажатлар ташкил қилиб, охириги 3 йилда 65,1-65,8 фоизни ташкил этган. Моддий харажатларнинг асосий қисмини ўғитлар ҳамда уруглик учун кетган сарф-харажатлар ташкил этган. Иш ҳақи учун ажратилган харажатлар йилдан-йилга камайиб бориб, ўртача 21,8-21,2 фоизни ташкил қилган. Сарф харажатлар таркибини тўғри тақсимлаш хўжаликнинг иқтисодий самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи омил бўла олади. Олдинги бобларда таъкидлаб ўтилганидек фермер хўжаликларининг ер майдонларини оптималлаштириш хўжаликнинг янги замонавий техника воситалари билан таъминланиши учун қулайлик яратади. Бу эса ўз навбатида қўл меҳнатининг камайиб, механизациялашган иш хажмининг ошишига олиб келади. Механизациялашган иш хажмининг ортиши асосий воситалар ва номоддий активларнинг эскириши номли харажат моддасининг салмоғи кўпайишини тақазо этади.

Фермер хўжаликда хўжалик юритишнинг, ерга эғалик ва ундан фойдаланишнинг янги шакллари мужассамланиши, бошқариш тизимининг бозор муносабатларига мосланиб бориши, экинлар структурасининг бозор талабига қараб такомиллаштирилиши, махсулот етиштирувчилар ва уларга хизмат кўрсатувчилар ҳамда махсулот сотиб олувчилар ўртасидаги муносабатларнинг шартнома асосида олиб борилиши, мамлакат кишлоқ хўжалигида барқарорликни таъминловчи асос бўлиб хизмат қилмоқда.

**Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалигини
Қўрғонтепа тумани билан буғдой етиштириш бўйича солиштирма
иқтисодий кўрсаткичлари (2014 йил)**

10-жадвал

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Қўрғонтепа тумани бўйича ўртача	Фаровон камалак фермер хўжалиги бўйича	фарқи, %
1	Экин майдони	га	9022	25,4	X
2	Ҳосилдорлик	ц/га	65,7	65,8	100,2
3	Ялпи ҳосил	ц	592745,4	1671,32	X
4	Ишлаб чиқариш ҳаражатлари – жами	м.с	16792477,2	48784,2	X X
5	1 центнер буғдойни таннархи	сўм	28330	29189	103,1
6	1 центнер буғдойни сотиш баҳоси	сўм	39180	41614	106,2
7	Ялпи маҳсулот	м.с	23223764,8	69550,3	X
8	Фойда	м.с	6431287,6	20766,2	X
9	1 гектар ҳисобига: а) ялпи маҳсулот	м.с	2574,1	2738,2	106,4
	б) фойда	м.с	712,8	817,6	114,7
10	Рентабеллик	%	38,3	42,6	+4,3

Юқорида берилган **10–жадвалда** Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалигини Қўрғонтепа тумани билан буғдой етиштиришнинг солиштирма иқтисодий кўрсаткичлари акс эттирилган. Жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, кузатилаётган охириги 2014 йилда фермер хўжалигини буғдой етиштириш бўйича иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари туман бўйича ўртача кўрсаткичларидан бироз юқоридир. Жумладан, буғдой ҳосилдорлиги хўжаликда тумандаги ўртача ҳосилдорликдан 100,2 % га юқори. 1 центнер буғдой таннархи 29 189 сўм ёки (100% – 103,1 %) га, 1 центнер буғдой давлатга сотиш баҳоси 41614 сўм ёки (100% - 106,2 %) га юқори.

1 гектар буғдой майдонига тўғри келган ялпи маҳсулот 106,4% га, фойда эса, 114,7% га кўпни ташкил қилмоқда. Натижада, буғдой етиштириш иқтисодий самарадорлик яқунловчи кўрсаткичи бўлган рентабеллик даражасини фермер хўжалигида тумандаги ўртачага нисбатан +4,3 даражага юқорилигини кўришимиз мумкин. Демак, Фаровон камалак фермер хўжалиги тумандаги илғор хўжаликлардан бири экан деган хулосага келиш мумкин. Лекин, шунга қарамай хўжаликда ишлаётган ходимларнинг моддий манфаатдорлигини янада ошириш, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва маълум даражада жамғармалар қилиш учун маҳсулот етиштириш рентабеллигини ошириш лозим.

3-боб. Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигида ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари ва омиллари.

3.1. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг рентабеллигини ошириш омиллари.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг рентабеллигини ошириш имкониятларини аниқлаш, бир томондан, маҳсулот сотишдан келган пул тушумини кўпайтириш имкониятларини аниқлашга, бошқа томондан— маҳсулот таннархини пасайтириш имкониятларидан тўлароқ фойдаланишни талаб этади.

Рентабелликни ошириш омиллари деганда, энг аввало фойдани ошириш омиллари тушунилади. Фойдани ошириш омиллари 2 гуруҳга бўлинади:

1. Маҳсулот ишлаб чиқарувчига боғлиқ бўлган ва субъектив характерга эга бўлган ички омиллар.

2. Маҳсулот ишлаб чиқарувчига боғлиқ бўлмаган ва объектив характерга эга бўлган ташқи омиллар.

1. Ички омилларга сотиладиган маҳсулот миқдори, унинг сифати, ишлаб чиқариш харажатлари киради. Сотиладиган маҳсулот миқдори ялпи маҳсулот ҳажмига ва унинг товарлилик даражасига боғлиқ. Ялпи маҳсулот ҳажмининг ўсишида сотишга мўлжалланган маҳсулотнинг миқдори абсолют кўпаяди. Шунингдек, унинг ишлаб чиқариш ички истеъмолига кетадиган қисмининг ўсиши нисбий кўпаяди. Ялпи маҳсулотнинг ана шу ички истеъмолга кетадиган қисми ўсиш суръатининг пасайиши товарлилик даражасининг ошишига ва шу асосда пул тушумининг кўпайишига шароит яратади. Юқори сифатли маҳсулот анча юқори сотиш баҳосини таъминлагани учун, маҳсулот сифати пул тушуми орқали фойда миқдorigа таъсир кўрсатади.

Пул тушуми миқдори маҳсулотни сотиш муддатларига, сотиш бозорига ва унинг таркибига боғлиқ. Бундан ташқари пул тушуми сотиш каналларига ҳам боғлиқ. Унинг давлатгами, матлубот кооперациясигами ёки бозоргами сотилиши ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

Фойданинг муҳим омилларидан бири маҳсулот таннархидир. Ишлаб чиқариш харажатларининг пасайиши ёки ошиши фойда миқдорига анча сезиларли таъсир кўрсатади.

2. Ташқи омилларга маҳсулотни ишлаб чиқарувчилар таклифи ва улар ўртасидаги рақобат, маҳсулотга бўлган бозор талаби кабилар киради. У ёки бу маҳсулотга юқори ёки паст талаб, шунингдек рақобатчиларнинг мавжудлиги ёки қатнашмаслиги, сотиладиган маҳсулот миқдорига, баҳо даражасига ва пировард натижада фойда миқдорига таъсир қилади.

Рентабеллик – қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши иқтисодий самарадорлигини ўзида акс эттирувчи умумлашган кўрсаткич ҳисобланади. У фойдаланилган ва истеъмол қилинган ишлаб чиқариш ресурслари— меҳнат, ер, сув, моддий ҳамда ишлаб чиқаришни ташкил этиш, бошқариш харажатлари орқали етиштирилган маҳсулотни сотишдан кўрилган самаранинг миқдор ва сифатини, ишлаб чиқаришни кенгайтирилган тарзда ривожлантириш имкониятини, ходимларни ўз меҳнатлари натижасидан моддий манфаатдорлиги ҳолатини кўрсатади.

Фойда—бу реализация қилиш натижасида олинган соф даромаднинг бир қисми бўлиб, у маҳсулотни сотишдан келган маблағдан—сотилган маҳсулотни ва ишлаб чиқариш учун сарфланган харажатларни ёки тўла таннарх қийматини чегирнаб ташланган қисмига тенг бўлади.

Фойда—бу, фақат ишлаб чиқариш жараёнида эришилган натижа хиисобланиб қолмасдан, балки маҳсулотларни сотиш соҳасидаги эришилган охирги иқтисодий кўрсаткичдир. Фойда негизида жонли меҳна натижасида ҳосил қилинган янги даромад ётиб, бу янги даромад миқдори қанча. кўп бўлса, фойда миқдори ҳам шунча кўп бўлади. Меҳнат унумдорлиги 1 қанча юқори булса, фойда миқдори ҳам шунча ортишига олиб келади. Фойда миқдори буюмлашган меҳнат сарфига. ҳам бевосита боғлиқдир.

Аммо, бундан фойда, ишлаб чиқариш самарадорлигини ўзида ифода этадиган ягона кўрсаткич, деган хулоса келиб чиқмайди. Фойда—бу, янги ҳосил қилинган маҳсулот қийматидан иборат бўлиб, унинг миқдори шу

махсулотнинг бозордаги баҳоси миқдorigа ҳам боғлиқ. Айрим ҳолларда товарнинг баҳоси сунъий ортишн ёки камайиши натижасида фойда миқдори ҳам сунъий равишда ортиши ёки камайиши мумкин.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши рентабеллиги мутлоқ ва нисбий кўрсаткичларда ифодаланади.

Рентабелликнинг мутлоқ кўрсаткичи — ўзида, фойданинг мутлоқ миқдорини кўрсатади. Қишлоқ хўжалик корхоналарида рентабелликнинг мутлоқ кўрсаткичи сифатида даромадан ҳам фойдаланилади. Даромад бу сотилган маҳсулотдан келган пулдан моддий – харажатлар сарфи чегириб ташлангандан кейин қолган қисмидир.

Фойданинг мутлоқ миқдорини аниқлаш катта аҳамиятга эга бўлиб, иқтисодий тақдирлаш фондиниинг шаклланиш ҳажми унга боғлиқдир. Аммо, фойданинг мутлоқ ҳажми корхоналарнинг ишлаб чиқариш фаолиятини ўзида тўла акс эттирмайди.

Тажрибада маҳсулот ишлаб чиқариб кўп ёки оз фойда олиш мумкин. Ҳар иккала ҳолда ҳам маҳсулот ишлаб чиқариш рентабелли бўлиб, унинг даражаси ҳар хил бўлиши мумкин. Бундай ҳолнинг юз беришига асосий сабаб бир хил маҳсулот ишлаб чиқаришда ҳар хил миқдорда харажат сарфланиб, маҳсулот таннархи ортиқ ёки кам бўлиши мумкин. Шунинг учун, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши рентабеллигини аниқлашда рентабелликнинг мутлоқ кўрсаткичи билан бир қаторда унинг нисбий кўрсаткичидан ҳам фойдаланилади. Бу кўрсаткич ўзида рентабеллик даражаси ва фойда нормасини ифода этади.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг рентабеллиги омиллари экстенсив ва интенсив характерга эга. Экстенсив омиллар – бу рентабелликка сотилаётган маҳсулотнинг миқдorigаги ўзгаришлар орқали таъсир кўрсатувчи омиллардир. Интенсив омиллар – сотиш баҳоларининг ўсиши ва маҳсулот таннархининг пасайиши орқали таъсир кўрсатадиган омиллардир.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг рентабеллик кўрсаткичлари йиллар бўйича оз ёки кўп миқдорда тебраниб туради, бу ҳам бўлса, маҳсулот

таннархи ва баҳонинг ўзгариши оқибатидадир. Шунинг учун рентабеллик динамикаси тенденциясини таҳлил этганда, шунингдек у ёки бу маҳсулотни ишлаб чиқариш қулайлигини иқтисодий асослаш пайтида бир неча йиллардаги рентабелликнинг ўртачасидан фойдаланилади. Ўртача кўп йиллик баҳолар кўрсаткичида сотилган маҳсулотнинг миқдори ва сифати тўғрисида ўртача маълумотлар акс этади, маҳсулот бирлигининг ўртача кўп йиллик таннархида эса иқлим шароити ва ишлаб чиқариш шароитларидаги ўзгаришлар таъсири акс этади. Бир ва бир турдаги маҳсулотларнинг қатор йиллардаги ўртача рентабеллик кўрсаткичларини таққослаш шу турдаги маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигининг ўзгаришидаги барқарор тенденциялар ҳақида объектив маълумотлар олиш имкониятини беради; турли хилдаги маҳсулотлар ўртача рентабеллик кўрсаткичларини таққослаш эса, қайси турдаги маҳсулот қулайроқ, даромадлироқ эканлиги тўғрисида фикр юритишга имкон беради.

Иқтисод фанларида «самарадорлик» ва «иқтисодий самарадорлик» тушунчалари мавжуд. Улар мамлакат, тармоқ, корхона, йўналишлар ҳамда айрим маҳсулотлар бўйича аниқланиши мумкин. «Иқтисодий самарадорлик» тушунчаси «самарадорлик» тушунчасига нисбатан кенгроқ мазмунга эга. Иқтисодий самарадорлик деганда бир йил давомида (маълум даврда) амалга оширилган тадбирлар тизими билан боғлиқ бўлган харажатлар улар натижасида олинган соф фойда сўммаси билан таққосланади. Шунда сарфланган харажатлар эвазига олинган соф фойда сўммаси қанча кўп бўлса, иқтисодий самарадорлик даражаси шунча ошган ҳисобланади ва аксинча. Самарадорликни эса у ёки бу тадбирларни, ишларни маҳсулотларни етиштириш натижасида эришилган ютуқлар ифодалайди. Демак, «самарадорлик» ҳамда «иқтисодий самарадорлик» категориялари бир-бирлари билан боғлиқ бўлган энг муҳим кўрсаткичлар ҳисобланади. Уларни юксалтириш учун корхоналар барча масалаларни ижобий ҳал этишлари лозим. Корхоналар фаолиятининг самарадорлиги ошса, мамлакатимизнинг иқтисодиёти, халқимизнинг турмуш даражаси юксалади.

3.2. Қўрғонтепа туманидаги “Фаровон камалак” фермер хўжалигида ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари.

Фермер хўжаликларини барқарор ривожланиши ва уларнинг иқтисодий самарадорлигини оптимал даражага кутарилиши уларда ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш асосида амалга оширилишининг такозо этади. Бир суз билан айтганда қишлоқ хўжалиги тараккиётини таъминлашда жадал ривожлантиришнинг тутган ўрни ва аҳамияти беқиёс даражада каттадир. Сабаби, қишлоқ хўжалигида тупроқ унумдорлигини кескин ошириш асосида тармоқда маҳсулот ҳажмини кўпайтириш, уни таннархини пасайтириш ва сифатини яхшилаш факатгина жадал ривожлантириш асосдагина амалга оширилиши мумкин.

Фермер хўжалигида ишлаб чиқаришнинг рентабеллигини аниқлашдан ва таҳлил қилиш йўлларини, уларга таъсир этувчи омилларни ўрганиш эвазига ички имкониятларни ахтариб топиш, фермер хўжалигида ишлаб чиқариш фаолиятининг самарадорлигини ошириш йўлларини ишлаб чиқишдан иборатдир.

Фермер хўжаликларида етиштирилаётган маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини кескин оширмасдан туриб уларни барқарор ривожланишини таъминлаш ва иқтисодий самарадорлигини оптимал даражага кўтариш масалаларини ижобий ҳал этиш мумкин эмас. Президентимиз ушбу масалага тўхталиб куйидагиларни таъкидлайди «...ўтган давр мобайнида ортирган тажрибамиз фермерликни янада ривожлантириш учун бир қатор жуда муҳим муаммоларни, хусусан, фермер хўжаликларининг барқарорлиги, энг муҳими, уларнинг самарадорлигини ошириш билан боғлиқ масалаларни ҳал қилишни қатъий талаб этмоқда.»³

Фермер хўжаликларини ривожлантириш борасида илгор фермер хўжаликлари қатори Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалигида ҳам қатор таҳсинга лойиқ чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

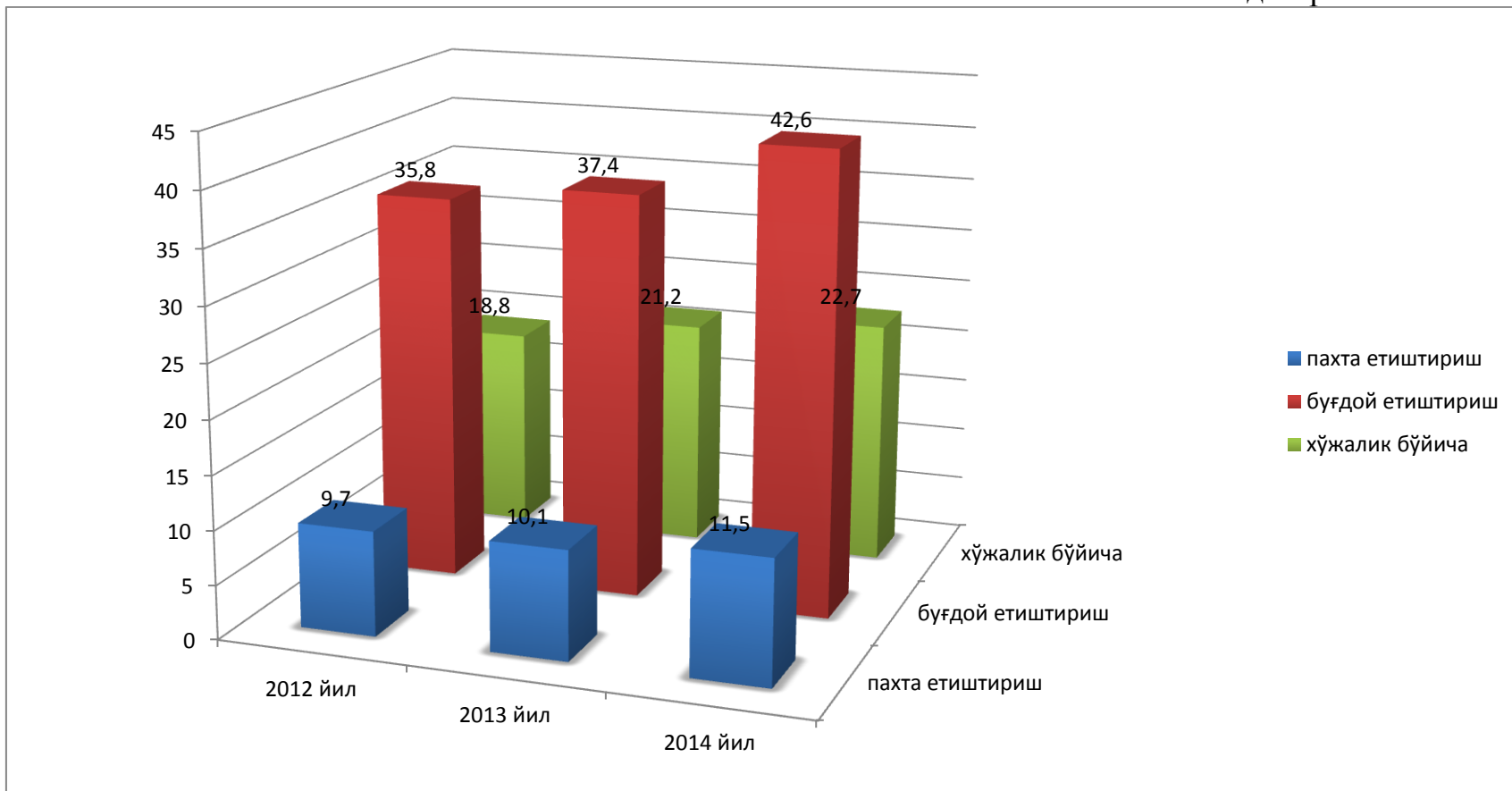
³ И.Каримов Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни баргараф этиш йўллари ва чоралари. Т. Ўзбекистон – 2009 йил 23 бет.

Диаграмма маълумотларидан кўриниб турибдики, Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалиги ғаллачилигида анча юқори натижалар қайд этилган. Буғдой етиштириш рентабеллиги охириги 3 йилда 35,8 фоиздан 42,6 фоизга кўтарилган. Лекин пахта етиштириш харажатларининг 1 бирлигига тўғри келган фойда даражаси охириги муттасил ортиб борганига қарамай сермеҳнат ва серхаражат хисобланган бу тармок рентабеллигини оптимал даражадан анча паст. Шу сабабдан хўжаликнинг умумий иқтисодий самарадорлик кўрсаткичи 2014 йилда 22,7 фоизга етган. Уни янада ошириш яъни 40-45 фоизга етказиш эса бозор иқтисодиёти талабларидан биридир. Дархақиқат, фермер хўжаликлариди пахта етиштириш самарадорлигини ошириш қуйидаги иқтисодий натижаларга эришиш имконини беради:

- пахта ишлаб чиқариш ҳажмини барқарор ўсиши;
- хўжаликнинг пахтачиликдаги даромадларини ошиши асосида молиявий иқтисодий ҳолатини мутахкамланиши;
- меҳнат унумдорлигини ўсиши;
- пахта етиштиришда фойдалилик даражасини ошиши;
- бозор инфратузилмаси шахобчаларини кенг миқёсда ташкил этилиши ва улар фаолиятини кескин ривожланиши;
- янги ишчи ўринларини ташкил қилиниши асосида қишлоқда бандлик ҳолатини яхшиланиши ва хоказо.

Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалигида ишлаб чиқариш рентабеллик даражалари хақида маълумот

1-диаграмма

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг рентабеллигини ифодаловчи кўрсаткичларнинг бозор муносабаларига мос янги тизимини ишлаб чиқиш лозим, бу кўрсаткичларга қуйидагилар киради:

- ишлаб чиқариш рентабеллиги;
- сотилган маҳсулот рентабеллиги;
- иқтисодий салохият рентабеллиги;
- асосий воситалар рентабеллиги;
- айланма маблағлар рентабеллиги;
- номоддий фаоллар рентабеллиги;
- меҳнат салохияти рентабеллиги;
- молиявий салохият рентабеллиги;
- ўз маблағлари рентабеллиги;
- четдан жалб қилинган рентабеллик;
- ишлаб чиқариш фондлари рентабеллиги;
- активлар рентабеллиги.

Фермер хўжалигида маҳсулот етиштириш рентабеллигини оширишга таъсир этувчи омиллар.

Объектив омилларга:

- ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқариш,
- ишлаб чиқаришни технология даражаси,
- ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш ҳолати,
- мутахассислар билан таъминланиш ва улардан фойдаланиш даражаси ва бошқаларни киритиш мумкин.

Субъектив омилларга:

- баҳолар даражаси,
- об-ҳаво, тупроқ, сув билан таъминланиш
- меҳнат ресурслари билан таъминланиш
- асосий ва айланма воситалар билан таъминланиш ҳамда шу кабиларни киритиш мумкин.

Қишлоқ хўжалик корхоналарининг иқтисодий самарадорлик даражасига бир қанча омиллар таъсир этади.

Иқтисодий самарадорликка таъсир этувчи омиллар:

- қишлоқ хўжалиги ерларининг ҳолати, улардан фойдаланиш даражаси;
- хўжаликларнинг ишлаб чиқариш фондлари билан таъминланганлик ва улардан фойдаланиш даражаси;
- меҳнат ресурслари, улардан фойдаланиш ҳамда рағбатлантирилиши;
- ишлаб чиқаришнинг интенсивлашганлик даражаси;
- чорва ҳайвонлари, уларнинг маҳсулдорлиги;
- баҳолар, солиқлар, тўловлар даражаси;
- сув ресурслари, улардан фойдаланиш даражаси;
- давлат, маҳаллий бюджетдан ажратилаётган маблағ ва бошқалар.

Қўрғонтепа туманидаги Фаровон камалак фермер хўжалигида ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишга таъсир этувчи омилларни объектив ва субъектив омилларга бўлиш мумкин.

Объектив омилларга:

- ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқариш,
- ишлаб чиқаришни технология даражаси,
- ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш ҳолати,
- кадрлар билан таъминланиш ва улардан фойдаланиш даражаси ва бошқаларни киритиш мумкин.

Субъектив омилларга:

- баҳолар даражаси,
- об-ҳаво, тупроқ, сув билан таъминланиш
- меҳнат ресурслари билан таъминланиш

- асосий ва айланма воситалар билан таъминланиш ҳамда бошқаларни киритиш мумкин.

Объектив ва субъектив омиллар бир-бирлари билан узвий боғланиб кетган. Уларга бир-бирлари билан яхлит ҳолда қуйидагиларни киритиш мумкин бўлади:

- 1) ялпи маҳсулот миқдори;
- 2) товарлик даражаси;
- 3) ишлаб чиқариш ҳаражатлари;
- 4) сотиладиган маҳсулот миқдори;
- 5) 1 центнер маҳсулот таннари;
- 6) маҳсулот сифати;
- 7) маҳсулот таркиби;
- 8) маҳсулотларни сотиш йўллари;
- 9) маҳсулотни сотиш муддати;
- 10) 1 центнер маҳсулотни сотиш баҳоси;
- 11) сотиладиган маҳсулотнинг таннари;
- 12) сотишдан келган умумий пул;
- 13) фойданинг умумий миқдори.

Бу омилларга риоя қилиш иқтисодий ислохотларни чуқурлашуви шароити ҳамда бозор иқтисодиёти талаблари асосида фермер хўжалигида ишлаб чиқаришни ривожлантириш, шунингдек, рентабелликни ошириш учун шарт-шароитларни яратиб беради.

Хулоса ва таклифлар.

Президентимиз И.А.Каримов фермерлик ҳаракатини ривожлантириш зарурлигига тўхталиб «... қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг аҳамияти нечоғли катта эканини яна бир бор таъкидлаш жоиз, деб биламан. Кейинги йиллар тажрибаси фермер хўжаликларининг ширкатларга нисбатан анча юкори рентабелли бўлиши ва зарар кўрмай фаолият юритишини яккол тасдиқлайди»деб асослаган.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши рентабеллиги мутлоқ ва нисбий кўрсаткичларда ифодаланади.

Рентабелликнинг мутлоқ кўрсаткичи — ўзида, фойданинг мутлоқ миқдорини кўрсатади. Қишлоқ хўжалик корхоналарида рентабелликнинг мутлоқ кўрсаткичи сифатида даромаддан ҳам фойдаланилади. Даромад бу сотилган маҳсулотдан келган пулдан моддий – ҳаражатлар сарфи чегириб ташлангандан кейин қолган қисмидир.

Фойданинг мутлоқ миқдорини аниқлаш катта аҳамиятга эга бўлиб, иқтисодий тақдирлаш фондини шаклланиш ҳажми унга боғлиқдир. Аммо, фойданинг мутлоқ ҳажми корхоналарнинг ишлаб чиқариш фаолиятини ўзида тўла акс эттирмайди.

Тажрибада маҳсулот ишлаб чиқариб кўп ёки оз фойда олиш мумкин. Ҳар иккала ҳолда ҳам маҳсулот ишлаб чиқариш рентабелли бўлиб, унинг даражаси ҳар хил бўлиши мумкин. Бундай ҳолнинг юз беришига асосий сабаб бир хил маҳсулот ишлаб чиқаришда ҳар хил миқдорда ҳаражат сарфланиб, маҳсулот таннархи ортиқ ёки кам бўлиши мумкин.

Шунинг учун, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши рентабеллигини аниқлашда рентабелликнинг мутлоқ кўрсаткичи билан бир қаторда унинг нисбий кўрсаткичидан ҳам фойдаланилади. Бу кўрсаткич ўзида рентабеллик даражаси ва фойда нормасини ифода этади.

Фермер хўжалигида иқтисодий самарадорликни ифодаловчи якуний кўрсаткич рентабеллик бўлиб, у бир бирлик ишлаб чиқариш ҳаражатлари

эвазига қанча фойда олинганини билдиради. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг ҳозирги босқичида оптимал рентабеллик даражаси 45-50% ни ташкил этиши мақсадга мувофиқдир.

Бошқарув самарадорлиги бевосита хўжаликнинг рентабеллик даражаси билан баҳоланганлиги учун Фаровон камалак фермер хўжалигида ялпи маҳсулот ҳажмини ишлаб чиқариш ҳаражатларига нисбатан устун даражада ўстиришга эришиш зарур. Хўжалик бошлиғи фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий асосларидан хабардор бўлган ҳолда пахтачилик ва ғаллачиликда ҳаражатларни оқилона тақсимлаш керак.

Хўжаликда чопиқ трактори ва унинг айрим агрегатлари мавжуд бўлсада, моддий-техника ресурслари билан таъминлашни янада яхшилаш керак. Жумладан дон йиғиб олишга мўлжалланган қишлоқ хўжалиги техникалари билан таъминлаш керак.

Ялпи маҳсулот ҳажмини ошириш, буғдой ҳосилдорлигини кескин кўтариш, тупроқ унумдорлигини ошириш орқали бошқарув жараёнининг самарадорлигига эришиш мумкин.

Фермер хўжалиги ишлаб чиқариш рентабеллигини оширишнинг оптимал даражага хатто ундан ҳам кўтариш учун хўжалик қуйидаги муайян чора-тадбирларни амалга оширишини мақсадга мувофиқ деб топдик. Рентабелликни оширишга икки йўл билан эришиш мумкин.

Биринчидан: Пахта ва буғдой етиштиришда пул тушумини ошириш учун:

- серхосил, тезпишар, кам ресурс талаб қилувчи экин навларини ишлаб чиқаришга тадбиқ қилиш;
- минерал ўғитлардан оқилона ва самарали фойдаланишни йўлга қўйиш;
- ер майдонларининг мелиоратив ҳолатини ва тупроқ унумдорлигини ошириш;
- агротехник тадбирларни ўз вақтида сифатли амалга ошириш ҳамда деҳқончилик маданиятига амал қилиш орқали маҳсулот миқдори ва сифатини ошириш. Юқори сифатли маҳсулот анча юқори сотиш баҳосини

таъминлагани учун, маҳсулот сифати ва миқдори пул тушуми орқали фойда миқдорига таъсир кўрсатади.

- етиштирган ялпи маҳсулоти таркибида товар маҳсулоти салмоғини кўпайтириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш;
- товар маҳсулотини сотиш муддати, бозори ва йўлларини белгилашда хўжаликка эркинликлар берилса;

Иккинчидан: Маҳсулот етиштириш харажатларини камайтириш учун:

- моддий техника ресурсларидан тежамли ва самарали фойдаланиш асосида маҳсулот таннархини пасайтириш;
- Маҳсулот етиштирувчилар моддий манфаатдорлигини ошириш асосида уларни мулкка ва меҳнатга бўлган муносабатларини кескин яхшилаш орқали меҳнат унумдорлигини ошириш ҳамда бошқарув ходимларини сонини камайтириш;
- Истиқболдаги экинлар таркибини ва маҳсулот етиштириш усулларини ўзгартириш. Бунда хўжаликнинг ихтисослашуви бозор талабларига мослаштирилиб юқори фойда олиш томонига йўналтирилади. Жумладан иссиқ хоналарни ташкил этиш , қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва ривожлантириш .
- Маҳсулотлар ишлаб чиқариш технологиясини такомиллаштириш орқали таннархни пасайтириш фойда миқдорининг ортишига, бу эса ўз навбатида рентабеллик даражасининг ортишига сабаб бўлади.

Фермер хўжаликларида иктисодий самарадорликни янада ошириш мақсадида энг аввалло етиштирилаётган маҳсулот таннархини арзонлаштириш чора тадбирларини ишлаб чиқиш лозим, бунда энг аввало арзон ва самарали технологиялардан фойдаланиш, моддий техника ресурсларидан оқилона фойдаланиш, маҳсулот етиштириш жараёнида ортикча харажатларга йўл кўймаслик ва энг асосийси ишлаб чиқариш воситаси ҳисобланган ердан оқилона ва самарали фойдаланиш масалаларга алоҳида эътибор қаратиш лозим деб ҳисоблаймиз.

Ўйлаймизки, юқорида келтирилган чора-тадбирларини фермер хўжалигида муваффақиятли амалга оширилиши - фермер хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигини ошириш учун асос бўлади. Бу омилларга риоя қилиш иқтисодий ислоҳотларни чуқурлашуви шароити ҳамда бозор иқтисодиёти талаблари асосида фермер хўжалигида ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва рентабеллигини ошириш учун шарт-шароитларни яратиб беради.